

myntstudier

2012:2 - december

Mynttidskriften på Internet

www.archaeology.su.se/numismatiska

Karl Knutsson Bondes myntning i Finland. En analys av åbomynt i svenska fynd

Eeva Jonsson

Bakgrund

De vikingatida skattfynden visar att åbotrakten har varit ekonomiskt betydande redan under järnåldern. Man har även präglat egna mynt efter bysantinska förebilder i sydvästra Finland. Pekka Sarvas daterar efterpräglarna till ca 1025 resp. ca 1050 (Sarvas 1973, 186). Från finska fynd känner man idag bara till 22 bysantinska mynt samt 26 i Finland tillverkade bysantinska efterpräglningar (Talvio 2002, 22, 28). De bysantinska mynten och de inhemska bysantinska efterpräglarna har haft en obetydlig betydelse i myntcirkulationen. Däremot har de varit populära som smycken i Finland, där de ofta hittas i gravar. Mot denna bakgrund är det inte förvånande att just Åbo blev den enda myntorten i Finland under senmedeltiden. Åbo är Finlands äldsta och största medeltida stad och tack vare sitt gynnsamma geografiska läge blev den en av de viktigaste medeltida städerna i hela det svenska riket. Staden hade också en central roll för Finlands administrativa organisation.

Jussi-Pekka Taavitsainen diskuterar i en artikel *Turku – Åbo, staden under förändring* de olika teorier som framförts om när och hur staden blev till (Taavitsainen 2008). Taavitsainen påpekar att de största och mest betydelsefulla stadsarkeologiska utgrävningarna i Åbo gjordes först på 1990-talet och i början av 2000-talet. Tack vare de nya fältundersökningarna har tidigare uppfattningar om stadens grundande kunnat revideras

Redaktionellt

Myntstudier utges av Numismatiska Forskningsgruppen (Gunnar Ekströms professur i numismatik och penninghistoria) vid Stockholms Universitet. Ansvarig utgivare och redaktör är Kenneth Jonsson. Artiklarna kommer enbart att behandla mynt och därmed relaterad information, d.v.s inte medaljer, sedlar och polletter.

Distribution sker endast i detta elektroniska format (PDF), som alla intresserade själva kan skriva ut på papper. För att skriva ut den laddar man ner filen till sin egen dator. För utskrift krävs Adobe Reader som går att ladda ner gratis från Adobes hemsida: www.adobe.com

Skriv lämpligen ut uppslag som börjar med udda sidor först och vänd därefter sidorna och skriv ut jämna sidor. Efter vikning har man tidskriften i A5-format. Bilderna blir bäst om man använder en laserskrivare med 1200 punkters upplösning per tum. Äldre nummer kan hämtas från hemsidan (se ovan).

Antalet nr per år varierar. När insända manuskript fyller ut ett nytt nr läggs det ut på hemsidan.

Artiklar kan skickas med e-post till: kenneth.jonsson@ark.su.se eller på diskett till Kenneth Jonsson, Numismatiska Forskningsgruppen, Stockholms Universitet, 106 91 Stockholm. Bilder kan skickas i elektroniskt format (TIFF eller JPEG) eller per post som vi skannar in.

(Taavitsainen 2008, 379-381). Enligt den idag rådande uppfattningen föregicks grundandet av staden inte av en tysk handelskoloni, som man tidigare trott, utan Åbo planerades och grundades systematiskt på 1280- och 1290-talen (Hiekkanen 2002 och 2003; Taavitsainen 2008). Även det äldsta skedet av Åbo slott har daterats till 1280-talet, vilket visar platsens strategiska betydelse. Tack vare biskopssätet och slottet hade Åbo en privilegierad ställning i områdets handelsförbindelser (Kostet 1986, 7-8).

För att närmare förstå den senmedeltida mynttillverkningen i Åbo, i förhållande till Sveriges andra myntorter, måste man placera åbomynten i ett större kulturhistoriskt och politiskt sammanhang. Den mest intensiva mynttillverkningen i Åbo hör till Kalmarunionens tid (1397-1523). Personalunionen mellan Nordens tre riken, som inrättades i samband med Eriks av Pommerns kröning i Kalmar 1397, utgör den yttre ramen för myntpräglingen.

Det fanns en stor brist på silver i Europa i slutet på 1300-talet och början på 1400-talet och det resulterade i att myntningen minskade kraftigt eller helt upphörde i stora delar av Europa. Bristen kulminerades ca 1395-1415 (Day 1983, 15). Dessutom inföll digerdödens efterverkningar under denna tid och myntningen drabbades redan på 1380-talet, eftersom det fanns en reducerad generation människor i vuxen ålder och därför fanns det mindre behov för en kontinuerlig myntning. I det svenska riket låg myntpräglingen nere ca 1390-1405. Efter avbrottet började myntningen på nytt ca 1405 under Erik av Pommern (1396-1439) och efterhand myntade man i Stockholm, Västerås samt Åbo. Myntningen av hans äldsta stockholmsstyp var mycket omfattande (Holm 2006, 9). Det tyder på att den svenska myntningen därför inte påverkades av bristen på silver utan att silvret kom från inhemska gruvor. Myntpräglingen i Åbo började strax före 1410 (Sarvas 1996, 333) och fortsatte

under de följande regenterna. I första hand ville man förbättra tillgången på svenska mynt i åbostiftet.

Den första säkra urkunden om åbomynt är från 1412 (Hausen 1910, nr 1372). Tidvis var myntningen av begränsat omfång och präglingen kunde vara avbruten under kortare eller längre perioder. Under Karl Knutsson Bondes tid (1448-1457, 1464 -1465 samt 1467-1470) skedde en stor förändring och Åbo blev ett av rikets centrala myntverk. Den sista myntningen i Åbo ägde rum 1556-1558. Helsingfors grundades 1555 som ett försök att skapa en motpol till Reval och därmed försvagades efterhand Åbos ställning med tanke på handeln som bedrevs på Livland. Myntningen i Finland återupptogs sedan först 1866 i Helsingfors under den ryska tiden. Som en parentes kan nämnas att idag präglas alla svenska mynt i Vanda utanför Helsingfors.

Under Erik av Pommern präglade man en ny valör (s.k. *abo*) samt örtugar och pen-

Fig. 1. Erik av Pommern 1396-1439. Åbo, penning. Hagby kyrka, Småland.

Fig. 2. Erik av Pommern 1396-1439. Åbo, *abo* (LL 9b). Dominikankonvenet, Sigtuna, Uppland.

Fig. 3. Erik av Pommern 1396-1439. Åbo, örtug (LL 8b). Biskopskulla kyrka, Uppland.

ningar (brakteater) i Åbo (fig. 1-3). Erik av Pommern var Margaretas medregent från 1396 till hennes död 1412, men det finns inga mynt som kan föras till drottning Margareta. Enligt Pekka Sarvas kan idag enbart örtugar föras till Åbo under Kristofer av Bayern (1440-1448) och Karl Knutsson Bonde (1448-1457, 1464-1465, 1467-1470) (Sarvas 1989, 362) (fig. 4-5).

Myntpräglingen fortsatte under kortare perioder under Gustav I:s regering, långt efter att Kalmarunionen hade upphört. Från 1523 ändrades örtugens värde till $\frac{1}{2}$ öre (tidigare $\frac{1}{3}$ öre) och $\frac{1}{2}$ örtugen /fycken till $\frac{1}{4}$ öre (tidigare $\frac{1}{6}$ öre) (Rasmusson 1960; Wallroth 1918, 16). Under Gustav I:s regering myntade man 1 öre i Åbo, daterade 1523-1524 (SM 96-97). Ett begränsat antal 1-öresmynt från Åbo har bevarats. Ivar Leimus tar upp ytterligare två underhaltiga nominaler från 1523-1524 som nämns i arkivmaterialet från Reval. Enligt urkunder förlänade Gustav I myntningsrätten till borgmästaren i Reval, Jacob Richerdes, som lät prägla 4 $\frac{1}{2}$ -lödiga (28% silver) ören och 2 $\frac{1}{2}$ -lödiga (15-16% silver) fyrkar i Finland. Det finns även osäkra uppgifter om örtugen. Dessutom visar urkunden att Jacob Richerdes myntade 4-lödiga (25% silver) fyrkar i Åbo i slutet av

1520-talet (Leimus 1984, 110, 114). Under den sista myntningsperioden i Åbo (1556-1558) lät Gustav I prägla sju olika nominaler: 1 mark, $\frac{1}{2}$ mark, 2 öre, 16 öre (klipping), 8 öre (klipping), 4 öre (klipping), och 2 öre (klipping) (fig. 6).

Tidigare forskning har fört örtugar och halvörtugar från Åbo med inskriften SCS HEINRICVS EB till Sten Sture den äldre (1470-1497, 1501-1503) (LL 6-7 och LL 18). Ivar Leimus har fört halvörtugarna till 1520-talet och p.g.a. bl.a. de svenska skattfynden kan även örtugarna idag föras till Gustav I (fig. 7) (Leimus 1992, 150-151). Jag återkommer till frågan senare i analysen. Bengt Hemmingsson har framfört en teori om att mynten med Sankt Henriks namn sannolikt skulle ha präglats på biskop Arvid Kurcks initiativ under upproret mot danskarna i Finland 1521/22 (Hemmingsson 1999b, 55).

De medeltida mynt som har präglats i Åbo och funna inom det nutida Sveriges gränser utgör en liten men intressant grupp, som inte tidigare varit föremål för ett närmare studium. Syftet med denna studie är att göra en sammanställning av fynden för att se vilken roll åbomynten hade i myntcirkulationen i Sverige under olika tider samt att redovisa myntens geografiska spridning i Sverige.

Fig. 4. Kristofer av Bayern 1440-1448. Åbo, örtug (LL 6). Biskopskulla kyrka, Uppland.

Fig. 5. Karl Knutsson Bonde (1448-1457, 1464-1465, 1467-1470). Åbo, örtug. (LL 6). Stegeborg, Östergötland.

Fig. 6. Gustav I (1523-1560). Åbo, 2 öre (klipping) 1556 (SM 241). Biskopsgården, Linköping, Östergötland.

Fig. 7. Gustav I (1523-1560). Åbo, $\frac{1}{2}$ örtug (LL 18 [under Sten Sture d.ä.]). Alvastra kloster, Östergötland.

Fyndens spridning redovisas på kartor efter den periodindelning som stadens mynthistoria motiverar.

Vidare försöker jag att utifrån det svenska myntmaterialet att undersöka myntningens utveckling i Åbo. Skillnaden mot tidigare forskningen är att analysen särskilt inriktas på Karl Knutsson Bondes myntning i Åbo, som har fått mer uppmärksamhet i debatten först under de senaste åren. Förutsättningarna för en analys är goda, eftersom huvuddelen av Karl Knutssons åboörtugar kommer från svenska fynd. Den östra riksdelens ingick självklart i det naturliga cirkulationsområdet för åbomynten och de finska fynden skulle erbjuda intressanta jämförelser för analysen. Även en grundligare studie av fynd med baltiska mynt i Finland skulle kunna belysa myntningens utveckling i Åbo. En inventering av de medeltida myntfynden i Finland är en större uppgift och här har jag valt att begränsa mig till en studie av åbomynt som är funna inom det nutida Sveriges gränser. Det i Finland påträffade myntmaterialet är emellertid absolut ett ämne som är värt att återkomma till i framtiden.

Uppgifter om myntfynd har insamlats dels från tryckta fyndpublikationer och artiklar, dels från opublicerade fyndlistor. Ur källkritisk synpunkt skall man iakttä att det kan finnas enstaka fynd som inte har kommit med i undersökningen.

Om myntpräglingen i Finland under medeltiden

Åbo är den enda säkra myntorten i Finland under medeltiden. Utöver Åbo har man även sett Viborg som en tänkbar myntort. En eventuell myntprägling i Viborg har diskuterats sedan början av 1900-talet. Först tog Adrian Neovius ställning för myntningen i Viborg i en artikel, och ett decennium senare kommenterades den av Mauritz Hallberg i *Några anteckningar om Åbo mynte* (Neovius 1908; Hallberg 1918, 17). Den tidiga diskussionen baserades på ett citat om ”Vigborgx mynth”

i Kirstin Bengtsdotters köpebrev från 1415 (Hausen 1910, nr 1450-1451) samt en man kallad Olof Myntare från Viborg som nämns i en urkund för första gången år 1411 (Hausen 1910, nr 1355).

Under den senaste tiden har myntningen i Viborg behandlats av Yrjö Hyötyniemi och Tuukka Talvio (Hyötyniemi 1993; Talvio 2008). Hyötyniemi anser i sin artikel att namnet Myntare tyder på ett efternamn och det talar därför snarare mot än för myntaryrket. Talvio konstaterar att om Olof Myntare var en myntmästare, bör hans aktivitet höra till början av 1400-talet eller tidigast i slutet av 1300-talet. Det finns inga örtugar eller penningar som passar in på den tiden och som skulle kunna vara präglade i Viborg. Man kan emellertid ha präglat mynt i Viborg under Magnus Erikssons tid (1319-1363). Enligt Talvio skulle en tvåsidig penning 1340-1354 med bokstaven W mellan tre kronor samt en penning (brakteat) 1354-1363 med bokstaven W kunna passa in (Talvio 2008, 8-9).

Kjell Holmberg har framfört en teori att Karl Knutsson Bonde skulle ha flyttat myntverket från Åbo till Raseborg våren 1465, när kungen hade bosatt sig i Raseborg under sin exil i Finland (Holmberg 2009a). Jag kan inte hitta något stöd för tolkningen att Karl Knutsson Bonde skulle ha präglat mynt i Raseborg. Jag återkommer till frågan senare i analysen.

Åbomyntningens forskningshistoria

En översikt över den svenska mynthistorien återges i *Numismatiska Meddelanden* XL. I den ger Frédéric Elfver och Anders Frösell en aktuell sammanfattning över myntningen och den ekonomiska utvecklingen i Sverige under perioden 1396 till 1520 i artikeln Unionstiden och internationaliseringen. Åbo ingår som en av myntorterna (Elfver & Frösell 1995).

Myntförhållandena och myntningen i Åbo under Erik av Pommern (1396-1439) har väckt mycket intresse inom den tidigare numismatiska forskningen. Särskilt valören

för de mynt som idag betecknas som *abo* har diskuterats flitigt. Pekka Sarvas har behandlat frågor kring myntningen i Åbo under Erik av Pommern i ett flertal artiklar (Sarvas 1983, 1989, 1995 och 1996). För närvarande arbetar Johan Holm (Numismatiska forskningsgruppen, Stockholms universitet) med ett forskningsprojekt om Eriks av Pommern myntning i Stockholm, Västerås och Åbo.

Brita Malmer har studerat kronologin för penningarna (brakteaterna) präglade i Stockholm (krönt, framvänt huvud), Västerås (krönt A) samt Söderköping (krönt S) (Malmer 1980). Efter att Malmers studie publicerats har Pekka Sarvas kunnat föra en grupp brakteater med bokstaven A inom slät ring till Åbo. Sarvas har delat in åbopenningarna i fem olika grupper (Sarvas 1989, 358). Han konstaterar att man med hjälp av svenska skattfynd kan datera hela A-brakteatserien till första hälften av 1400-talet, men att man inte kan komma till en närmare datering. Sarvas anser att åbopenningarnas kurs skulle vara 1/8 *abo* och att hela serien därmed skulle vara präglad under Erik av Pommern. Han menar även att de parallella åbopenningsserierna till Kristofers av Bayern och Karl Knutsson Bondes örtugserier skulle hittas bland de krönte A-brakteaterna (Malmer, 1980, KrA Y) (Sarvas 1989, 362).

Malmer har fört alla krönte A-brakteaterna med rosor eller stjärnor som bitecken till en och samma grupp (KrA YIIa) (Malmer 1980, 11). Kjell Holmberg har särskilt dessa bitecken från varandra och han har framfört en teori att gruppen som består av krönte A-brakteater med stjärnor som bitecken skulle vara präglade i Åbo under Karl Knutsson Bonde (Holmberg 2009b). Tuukka Talvio instämmer inte med Holmbergs teori p.g.a. spridningsbilden. Talvio menar att de krönte A-brakteaterna med stjärnor som bitecken är så sällsynta i de finska fynden att mynten inte kan vara präglade i Åbo (Talvio 2011, 163). För närvarande skriver Talvio en omfattande artikel om åbobrakteaterna och där kommer

han att bl.a. diskutera deras datering mer i detalj.

Karl Knutsson Bondes örtugar är de allra vanligaste bland åbomynten, men de har fått mera uppmärksamhet inom forskningen först under de senare åren. Jonas Rundberg har publicerat en stampstudie över örtugar från ca 1440 till 1470-talets slut, där han presenterar en relativ kronologi för örtugarna (Rundberg 2005, 35).

Ivar Leimus tar upp de underhålliga ören och fyrkar som präglades i Åbo under Gustav I i sin artikel *Jacob Richerdes' myntningsaffär i Finland och i Reval* (Leimus 1984). Leimus behandlar tidigare opublicerat arkivmaterial från Reval som oväntat verifierade att borgmästaren Jacob Richerdes även lät prägla mynt, närmare bestämt 4 ½-lödiga ören och 2 ½-lödiga fyrkar, i Finland 1523-1524. Dessutom finns det osäkra uppgifter om dubbelfyrkar, d.v.s. örtugar. Under befrielsekriget mot Kristian II hade den blivande svenske kungen Gustav I lånat medel av Richerdes och i stället för att återbetala pengarna gav Gustav I Richerdes rätt att driva myntverket och få tillbaka lånet i form av myntningsinkomsterna. Myntverket låg i Finland, sannolikt i Åbo. Leimus refererar till Pekka Sarvas som av en slump hittade en unik odaterad fyrk präglad i Åbo. Enligt Sarvas har fyrken låg silverhalt och samma stil som örena från 1523 (Sarvas 1995, 52). Enligt arkivaliska uppgifter har man myntat ca 88.000 ex. och därför antar Leimus att man måste ha angivit någon annan myntort på mynten i Åbo, möjligen Stockholm. Vidare hänvisar Leimus till två finska myntskatter från Rautajärvi och Vaala som innehåller fyrkar med sämre halt och mera grövre bearbetning. Leimus menar att fyrkar i dessa skatter skulle kunna passa in. Tyvärr kan man idag inte skilja fyrkar präglade i Åbo från de "äkta" svenska fyrkarna. Någon gång efter den 23 maj 1524 flyttade myntningen från Finland till Reval. Enligt urkunden myntade Jacob Richerdes

på nytt i Åbo i slutet av 1520-talet, denna gång 4-lödiga fyrkar. Man känner inte till mynt som skulle ange Åbo som myntort från denna period och därmed antar Leimus att man även vid detta tillfälle angav en annan myntort, troligen Stockholm.

Enligt Kenneth Jonsson visar källmaterialet som Leimus publicerade att myntningen ligger på gränsen till falskmyntning och har likheter med Gustav I:s myntning i Stockholm 1535 (Jonsson 1985, 79). Frédéric Elfver har publicerat en unik hybrid mellan Uppsala 1 öre 1522, SM 6 (åtsidan) och Åbo 1 öre 1524, SM 97 (frånsidan) (Elfver 2004a). Myntet hittades 1991 i samband med en arkeologisk undersökning i Strängnäs, Södermanland. Leimus påpekar att Richerdes tog fler yrkesmän med sig från Reval till Åbo, bland dem stämpelgravören Phyllypus van Foyssych, men stämpelgravören flydde och då har myntmästaren troligen haft svårigheter att anskaffa nya stampar till örena (Leimus 1984, 111-112). Myntfyndet från Strängnäs indikerar att stamparna som

användes vid myntningen i Åbo för 1-ören 1524 och möjligen även 1523 producerades i Uppsala (Elfver 2004a, 53).

Den sista myntningen i Åbo ägde rum 1556-1558 medan kriget mot Ryssland pågick. Sveriges förhållande med den ryska grannen hade varit spänt sedan medeltiden. Länderna hade slutit fred i Nöteborg 1323, men gränsdragningen i ödemarkerna var fortvarande ett kontinuerligt tvisteämne. Under Gustav I expanderade den finska befolkningen kraftigt österut över den gamla gränsen. Den finska nybyggarexpansionen ledde till oroligheter och mindre plundringståg och härjningar pågick nästan konstant. Situationen eskalerade till krig 1554. Sverige och Ryssland slöt fred 1557, men förhållandena mellan de två länderna fortsatte att vara instabilt (Sundberg 1998, 35-41). Krigskostnaderna blev höga för Gustav I. Myntpräglingen, som tycks ha legat nere i hela riket 1551-1555, började på nytt i Stockholm och Åbo år 1556. Kungen lät prägla flera olika nominaler: 1 mark, ½

	mynt	skatter	lösfynd	antal fyndplatser
Bohuslän	1	1	-	-
Dalarna	-	-	1	1
Dalsland	-	-	1	1
Hälsingland	-	-	1	1
Jämtland	26	1	-	-
Norrbottn	3	1	-	-
Småland	30	2	2	2
Södermanland	13	3	3	2
Uppland	57	3	9	8
Värmland	6	1	-	-
Västergötland	229	5	1	1
Västmanland	3	1	5	3
Ängermanland	-	-	1	1
Östergötland	29	5	4	3
Tillsammans	397	23	28	23

Tabell 1. Fyndens fördelning på landskap i Sverige.

mark och 2 öre (SM 220-231). Dessutom präglades 16 öre, 8 öre, 4 öre samt 2 öre i form av klippingar (SM 232-242). Klippingarna, som gick lättare och snabbare att prägla än runda mynt, var i första hand avsedda för att betala lön till soldaterna. Klippingarna var 8-lödiga och stämde således överens med de samtida runda mynten.

Materialredovisning

Det totala antalet mynt präglade i Åbo och hittade inom det nutida Sveriges gränser är fler än 425 exemplar. Skattfynden omfattar fler än 396 exemplar och lösfynden 29 exemplar. Skattfynden kommer från 23 fyndplatser och lösfynden från 23 fyndplatser, och fynden fördelar sig på 14 landskap. Ett skattfynd från Skara domkyrka, med t.p.q. 1529, står för hälften av materialet.

Det mest framträdande fyndområdet är Västergötland med 230 ex. Fynden kommer från fem skatter och ett lösfynd. Andra landskap med stort antal åbomynt är Uppland med 67 ex. Fynden kommer från tre skatter och åtta lösfynd (tab. 1).

Analys av spridningsbilden

Lösfynden

Lösfynden och skattfynden visar normalt olika spridningsbilder. Lösfynden representerar något som uppstår kontinuerligt och de säger mycket om den lokala myntcirkulationen, eftersom förekomst av en viss typ är tecken på att typen har använts i detta område. Spridningsbilden visar att åbomynt i Sverige har varit i omlopp i betydande omfattning i Mälardalen. 18 av 29 lösfynd kommer från Mälardalen, som omfattar landskapen Närke, Södermanland, Uppland och Västmanland.

Pekka Sarvas har tidigare konstaterat att A-brakteaterna (penningar) främst har hamnat i närområdet (Sarvas 1989, 359). Den geografiska spridningen av A-brakteater skulle således antyda att man började myntningen i Åbo i första hand för

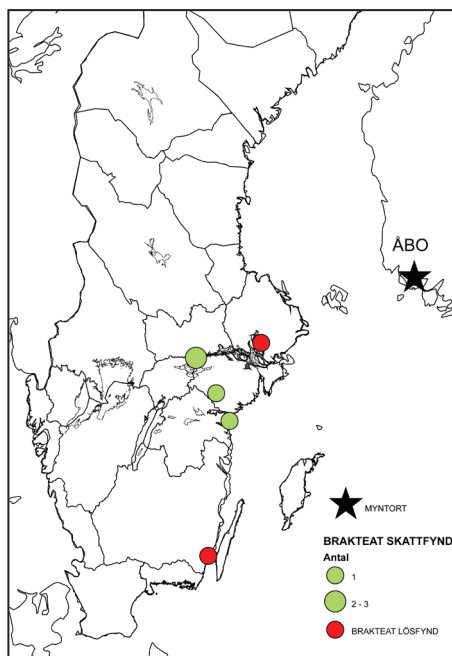

Fig. 8. Spridning av A-brakteater i Sverige. Kompletterad efter Sarvas 1989.

att förbättra tillgången till svenska mynt i Åbo stift. Sarvas förtecknar 67 fyndexemplar av A-brakteater, varav 19 kommer från skattfynd och 48 är lösfynd. Av dessa 67 ex. kommer bara sex från Sverige (fig. 8) och ett från Norge – däremot kommer hela 60 ex. från Finland (Sarvas 1989, 359-360). Efter att Sarvas studie publicerats har man hittat ytterligare två A-brakteater i Finland, en från Pälkäne kyrkoruin och en från Kustö slott (Talvio 2011, 162). I min undersökning finns sju ex. från Sverige varav fem ex. i skattfynd.

Det som har publicerats av medeltida myntfynd i Finland är sporadiskt eller mycket översiktligt. Därför har det tyvärr inte varit möjligt att ta med åbomynt av andra valörer i finska fynd. Redan efter en preliminär genomgång av de finska fynden kan man ändå konstatera att de flesta av Karl Knutsson Bondes åboörtugar inte stannade inom åbo-stiftet utan de spreds till Sverige. Det måste

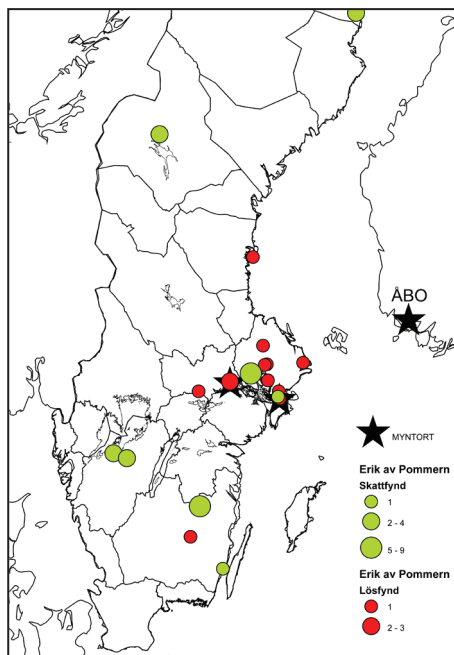

Fig. 9. Skatt- och lösfynd med åbomynt under Erik av Pommern (1396-1439).

ha skett en avsevärd förändring av myntningens volym i Åbo under Karl Knutsson (fig. 10). Jag återkommer till frågan senare i analysen. Däremot har myntningen i Åbo under Kristofer av Bayern varit av mycket begränsat omfång och man känner inte till några åboörtugar från Kristofer av Bayern i svenska lösfynd.

Eftersom myntningen i Sverige var koncentrerad till Mälaramrådet och Åbo kan svenska mynt i södra delen av landet (d.v.s. Östergötland, Västergötland och Småland) räknas in i den grupp som visar överregionala kontakter. Södra Sverige led fortfarande, efter avbrottet i myntningen i Sverige ca 1390-1405, brist på mynt och där fick främmande, låghaltiga inflationsmynt från Gotland, Danmark och Mecklenburg en totalt dominerande ställning i myntcirkulationen (Jonsson 2011, 97-98). Alla svenska mynt var dock gångbara i hela landet. Skåne,

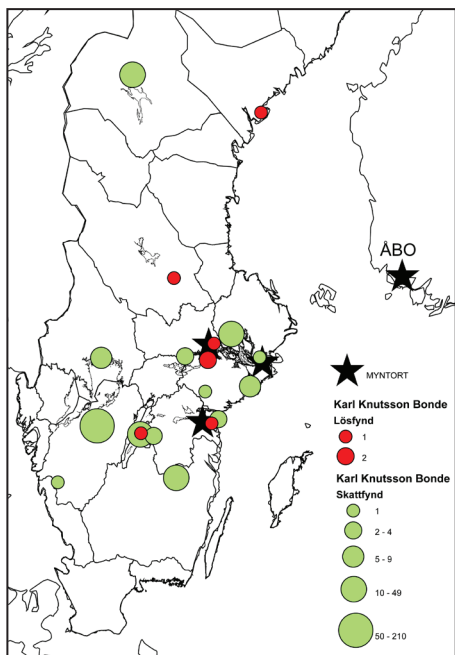

Fig. 10. Skatt- och lösfynd med åbomynt under Karl Knutsson Bonde (1448-1457, 1464-1465, 1467-1470).

Halland och Blekinge däremot tillhörde Danmark. Från dessa östdanska landskap samt från sydvästra delen av Småland finns inga lösfynd med åbomynt. Spridningsbilden för lösfynden ser således ut som väntat.

Stockholm var Sveriges viktigaste handelsstad och politiskt centrum under senmedeltiden och den östra riksdelen hade goda förbindelser med stockholmsregionen. Stockholms maktcentrum var Gamla Stan och där har man hittat stora mängder med mynt, varav en liten del är medeltida. Medeltida mynt har hittats t.ex. i samband med arkeologiska undersökningar på 1990-talet på Stortorget, vid Storkyrkobrinken och vid Mynttorget. Förutom Gamla Stan är de äldsta stadsdelarna i Stockholm Helgeandsholmen och Riddarholmen, där man har hittat en mindre mängd medeltida mynt. Tyngdpunkten ligger ändå tydligt på 1600-1700-talen (Golabiewski Lannby & Wiséhn 2003). Det

är förvånande att det bara finns ett känt lösfynd med åbomynt, en abo, från Stockholm. Fyndet kommer från Riddarholmskyrkan. Däremot har man funnit tre ex. åbomynt i Sigtuna och två ex. i Uppsala. Alla nio lösfynd med åbomynt i Uppland är från Eriks av Pommerns tid (Fig. 9).

Skattfynden

Skattfyndens geografiska sammansättning är oftast bredare jämfört med lösfynden. Klackenbergs konstaterat att skattfynden har mer slumpartad sammansättning än lösfynden och de representerar enstaka och ofta unika händelser. Det är mycket sällan man kan knyta skatten till dess innehavare (Klackenberg 1992, 39). Skattfynden är ändå mycket intressanta eftersom man p.g.a. deras sammansättning kan fastställa vilka mynttyper som var i omlopp samtidigt.

Det fyndrikaste landskapet med skattfynd som innehåller åbomynt är Västergötland. Andra landskap med flera skattfynd är Östergötland och Uppland. Att Västergötland är det landskap som har klart mest skattfynd kan dels bero på det geografiska läget. Ända till mitten av 1600-talet var Västergötland en gränsprovins och drabbades alltid hårdast vid fientliga infall söderifrån. Å andra sidan är Västergötland också en gammal, tätbefolkad kulturbygd på samma sätt som Mälarenregionen och Östergötland, och således är det naturligt att de flesta skattfynden kommer från dessa områden.

Allmänt kan man konstatera att de tidiga fynden med åbomynt är koncentrerade kring Mälarenområdet och norra Sverige, medan tyngdpunkten flyttar till Götaland under Gustav I:s tid (fig. 11). Man känner överhuvudtaget inte till myntskatter från norra Sverige under Gustav I:s regering. Hur förändringarna ska kunna tolkas återstår att undersöka. Det är delvis troligen frågan om en kraftig nyodling som var märkbar redan på 1490-talet. Bl.a. jordeböcker och räkenskaper visar att man då tog upp tusentals

nya gårdar ute i marginalbygden i södra och västra Sverige samt i de norrländska landskapen (t.ex. Larsson 2002, 114).

Analys av fynden

Lösfynden

Majoriteten av lösfynden med åbomynt kommer från en kyrklig miljö (17 av 29 lösfynd; sju ex. från sockenkyrkor, fem ex. från kloster och konvent, tre ex. från en domkyrka, ett ex. från en klosterkyrka och ett ex. från en biskopsgård). Klackenbergs menar att lösfynd från kyrkorna är primärt tappade av kyrkobesökarna och ska uppfattas som "offerspill" vid altaret och helgonbilder. Avsikten har varit att offra mynt på altaret eller i offerstocken, men ibland tappades ett mynt och det kunde lätt försvinna (Klackenberg 1992, 34-35).

Henrik Klackenbergs har i sin avhandling noterat att större och tyngre mynt oftast hit-

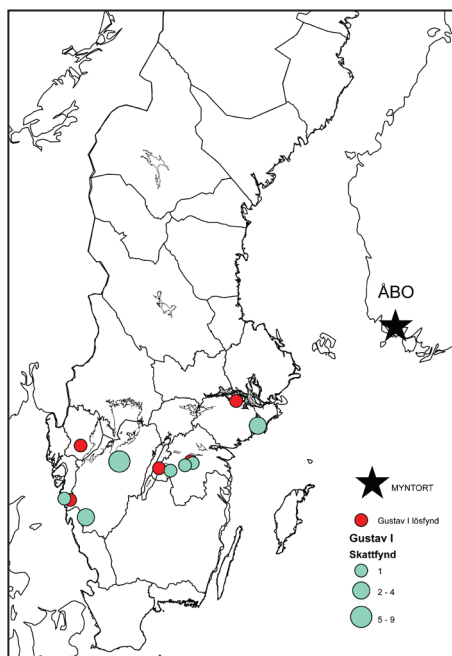

Fig. 11. Skatt- och lösfynd med åbomynt under Gustav I (1523-1560).

Erik av Pommern		Örtug	Abo	Penning	
Skattfynd		21	9	5	
Lösfynd		1	13	2	
Kristofer av Bayern		Örtug			
Skattfynd		1			
Lösfynd		-			
Karl Knutsson Bonde		Örtug			
Skattfynd		343			
Lösfynd		7			
Gustav I	1 mark	½ mark	1 öre	Heinricus örtug	Heinricus ½ örtug
Skattfynd	1	1	1	12	3
Lösfynd	-	-	1	1	1
Gustav I	8 öre (klipping)		2 öre (klipping)		
Skattfynd	-		-		
Lösfynd	1		1		

Tabell 2. Valörernas fördelning på skattfynd och lösfynd under Erik av Pommern, Kristofer av Bayern, Karl Knutsson Bonde samt Gustav I.

tas i depåfynd och i andra fyndmiljöer som kloster och städer, medan det huvudsakligen är de lägsta nominalerna som hittas i sockenkyrkorna (Klackenberg 1992, 34-35). Detta passar bra ihop med materialet från Åbo. Man hade flera nominaler i omlopp under Erik av Pommern (d.v.s. örtug, abo och penning). Bara ett ex. i lösfynden från Erik av Pommern är en örtug, medan 14 ex. är aboer och två är penningar. Under Kristofer av Bayern och Karl Knutsson Bonde myntades bara en större nominal – örtugen – och från den tiden har man ett begränsat antal lösfynd i förhållande till antalet skattfynd (tab. 2).

Skattfynden

Idag finns det minst 24 kända skattfynd i Sverige som innehåller åbomynt. Den allra största skatten med åbomynt, med t.p.q. 1529, kommer från Skara domkyrka och står för hälften av hela materialet. Skatten hittades redan 1831 och med detta följer att den är dåligt dokumenterad. Skatten omfattade 210 ex. av Karl Knutsson Bondes åboörtugar och

minst 2 ex. av Eriks av Pommern åboörtugar samt minst en abo. Skara tidning publicerade skattfyndet den 27 augusti 1831, men tyvärr är bara de olika varianterna redovisade (men inte antalet ex.), vilket innebär att det kan ha funnits flera åbomynt från Erik av Pommern.

Skatten från Skara domkyrka skiljer sig avsevärt från övriga skattfynd under samma tid. Enligt beskrivningen innehåller skatten sammanlagt 1420 ex. mynt, varav hela 820 ex. är från Erik av Pommern. Normalt förekommer Eriks av Pommern örtugar i 1500-talets skatter bara i enstaka exemplar. Även Karl Knutsson Bondes och Kristian I:s örtugar är överrepresenterade med utgångspunkt från skattens sena t.p.q. Jag anser att den kronologiska sammansättningen tydligt visar att skatten är ihopsamlad under lång tid. Skatten har troligen en koppling till reformationen som inleddes i Sverige på 1520-talet. Alla stiftstäder, bland dem Skara, drabbades hårt av reformationens verkningar. På riksdagen i Västerås 1527 bestämdes bl.a. att Läckö slott skulle dras in från skarabiskoparna till

Kronan (Sandblad 1985, 614). Skatten har möjligen gömts undan i samband med de kungliga konfiskationerna.

År 1845 hittades ytterligare en intressant skatt i Skara domkyrka, t.p.q. 1541. Skatten, som omfattade 1241 ex. mynt, låg på valvet över domkyrkans norra kor. Den senare skatten från Skara domkyrka innehåller ovanligt många av de sällsynta Heinrichsörtugarna från Åbo (9 ex.) (fig. 12). Heinrichsörtugarna (LL 6-7) och halvörtugarna (LL 18) har traditionellt daterats till Sten Sture d.ä. (1470-1497, 1501-1503). Ivar Leimus har diskuterat halvörtugarnas datering och myntort (Leimus 1992). Leimus har noterat att alla skatter där Heinrichshalvörtugarna ingår tillhör 1530-talet, och att även bokstavstyperna i myntens inskrifter tyder på senare datering än 1490-talet. Leimus har även konstaterat att andelen Heinrichshalvörtugar i estniska skatter är oväntat stor. Enligt Leimus skulle fem ex. komma från svenska fynd. Hans uppgifter baserar sig på samlingar och inte på fynd, men man kan konstatera att bara fyra av åboörtugarna kommer från kända svenska fynd. P.g.a. dessa fakta har han framfört en teori att Heinrichshalvörtugarna präglades av borgmästaren Jacob Richerdes i Tallinn år 1524 (Leimus 1992, 150-151).

Med ledning bl.a. av de svenska skattfynd dateringar kan man konstatera att förutom halvörtugarna hör även Heinrichsörtugarna till 1520-talet. En stor skatt med t.p.q. 1518, kommer från kv. Johannes i Västerås. Skatten omfattar totalt 16.231 mynt, men Heinrichsörtugarna är inte representerade. Även andra svenska skattfynd talar för senare datering, eftersom alla skatterna där Heinrichsörtugar är representerade är från Gustav I:s tid: Söräng i Mörkö sn, Södermanland, t.p.q. 1531, Vilgot Storegården, Fotskäl sn, Västergötland, t.p.q. 1534, Skara domkyrka, t.p.q. 1541 samt Gunnorps Västergård, Vikingstad sn, Östergötland, t.p.q. 1560. Gunnorps Västergårdsskatten är sen, men skattens tyngdpunkt ligger tydligt på 1520-talet.

Skatten innehåller 67 örtugar som dateras till 1529-1531 samt 142 fyrkar som har präglats senast 1529 (SML 1.145).

En stor skatt som skiljer sig från skattfynd med åbomynt är från Bollnäs sockenkyrka, Hälsingland, med t.p.q. 1415. Skatten var gömd i ett litet skrin i ett gammalt stenaltare i sakristian. Monica Golabiewski Lannby har tidigare påpekat att skatten har en märklig sammansättning, eftersom den enbart består av örtugar från Erik av Pommern samt möjligen en goldgulden från Riga (Golabiewski Lannby 2001, 43). Örtugarna är väl bestämda i Brenner 1731 (fynd XI). Skatten omfattade 3102 ex. örtugar, varav 254 ex. representerar Eriks av Pommern första stockholmstyp och 2732 ex. hans andra stockholmstyp. Ytterligare 113 ex. av Eriks örtugar kommer från Västerås, men överraskande nog, omfattar skatten inga mynt från Åbo. Det är förvånande att åbomynt inte finns med, eftersom Bollnässkatten är en av de största skatterna på 1400-talet och den klart största skatten norr om Mälaronrådet. Annars är åbomynten förhållandevis vanliga i norr. Kenneth Jonsson har tidigare noterat att åbomynten borde ha funnits med i skatten med tanke på dess nedläggningstid, som Jonsson lägger så sent som ca 1420/25 (Jonsson 2002, 34).

Det finns fyra fynd med åbomynt (två lösfynd och två skattfynd) som ligger perifert i norr. Tre av fynden ligger utmed kusten. Den gamla transportleden, som hette Norrstigen och mestadels var en ridväg

Fig. 12. Gustav I (1523-1560). Åbo, Heinrichsörtug. Åboörtugarna som hittades redan 1845 i Skara domkyrka, går inte att finna idag i KMK:s samlingar. Detta ex. fanns i Västergötlands museum, Skara till 2001, då det stals.

under medeltiden, gick längs kusten från Stockholm till Torneå. Åbomynt längst upp i norr har troligen kommit längs Norrstigen, eller också via Östersjön. Den nordligaste, tidigaste och allra minsta skatten som innehåller åbomynt är Tingsholmen i Norrbotten, med t.p.q. ca 1415.

Från Stockholm känner man till två gamla skattfynd som kan ha innehållit åbomynt. En skatt, med t.p.q. ca 1430, hittades på Södermalm redan år 1680. Södermalm var stadens periferi under senmedeltiden. Kråkvilaskatten, med t.p.q. ca 1520, som troligen hade gömts undan vid bergskanten nära Roslagstull, hittades år 1692. Båda stockholmsskatterna nämns första gången redan i Brenner 1731 (fynd IV och VIII). Brenners beskrivning är kortfattad och det går inte att säga om skatterna har innehållit åbomynt och i så fall hur många ex. Kenneth Jonsson har ändå gjort ett intressant försök att rekonstruera Kråkvilaskattens sammansättning med utgångspunkter från Brenner 1691 och hans därefter daterade planscher samt jämförelser med andra samtida skatter. Jonsson menar att antalet ex. från Erik av Pommern i skatten måste ha varit stort (Jonsson 2003, 10-12). Således är det möjligt att Kråkvilaskatten skulle ha innehållit ett dussin eller ett par dussin åbomynt.

Frédéric Elfver har publicerat ett litet skattfynd från Slöta medeltidskyrka i Västergötland som möjligen har innehållit åbomynt (Elfver 2004b). Fyndet framkom 1786 och omfattade 17 mynt från Gustav I, präglade mellan 1530-1558. Ur fyndet inlöstes bara två mynt som idag inte går att finna i KMK:s samlingar. I Kungl. Myntkabinettets fyndarkiv finns inga uppgifter om skattens sammansättning. Elfver koncentrerar sig framför allt på skattens fyndplats och fyndomständigheter i sin artikel, men han har även gjort en observation som är av intresse i sammanhanget. Tidskriften *Stockholms Posten* publicerade nämligen en notis beträffande det nya myntfyndet den 6 december

1786, och i notisen nämner man att de flesta mynten i fyndet är sådana som finns avritade i Brenner 1731, sid. 65 och 67. Detta innebär att Slötafyndet kan ha innehållit Åbo 1 mark 1556 (SM 221) (Elfver 2004b, 85). Skatten är ändå så liten och Åbo 1 marksmynt så sällsynta att möjligheten är närmast teoretisk.

Myntningen i Åbo under Erik av Pommern och Kristofer av Bayern

Under Erik av Pommern (1396-1439) hade man myntprägling i Stockholm, Västerås och Åbo. Västeråsmyntningen var inledningsvis av mycket begränsat omfång och den upphörde efter en relativt kort tid. Johan Holm menar att västeråsmyntningen startade i självständig anda, men den fungerade inte som den skulle. Enligt Holm kan det ha blivit oekonomiskt att genomföra likartade myntningar både i Västerås och i Stockholm som ligger så nära varandra. Det kan också ha varit svårt att uppbringa skickliga myntmästare och gravörer till båda städerna (Holm 2006, 8-9). Det utan jämförelse största myntverket under Eriks tid var Stockholm, men även myntningen i Åbo har varit omfattande. Från hans tid finns det tillsammans minst 7 penningar, 22 aboer samt 13 örtugar från Åbo i fynd inom Sveriges nuvarande gränser.

Mynten har varit i omlopp under lång tid. Eriks örtugar förekommer allmänt i skatter fram till 1400-talets senare del, men enstaka exemplar förekommer fortfarande i 1500-talets skatter. Kenneth Jonsson har noterat att antal ex. präglade för Erik av Pommern normalt t.o.m. är större än mynten från hela perioden 1441-1470 (Jonsson 2003, 10).

I detta sammanhang är den stora skatten från Skara domkyrka, med t.p.q. 1529, åter intressant. Enligt beskrivningen innehåller skatten sammanlagt 1420 ex. mynt, varav hela 820 ex. är från Erik av Pommern. Jag antar att man medvetet sparade de äldre mynten som hade högre silverhalt, men vägde mindre. Lars O. Lagerqvist har påpekat att Eriks mynt ofta har varit utsatta för avfil-

ning av silver runt kanten. Han menar att Eriks örtugar har blivit beskurna i vinstsyfte (Lagerqvist 1962, 69). En utökad studie med beskurna mynt från Erik av Pommern skulle kunna vara intressant i framtiden, men har ej varit möjlig att genomföra här.

Jonas Rundberg har publicerat en stampstudie över örtugar från ca 1440 till 1470-talets slut (Rundberg 2005). Genom att analysera stampar som användes för att prägla mynt kan man dra slutsatser om att hur omfattande myntproduktionen har varit och hur den har varit organiserad. Under Kristofers av Bayern regeringstid slogs mynt i Stockholm och Åbo. Rundberg har registrerat 61 stampar från örtugsmyntningen i Stockholm under Kristofer av Bayern, medan alla kända ex. från Åbo är präglade med enbart en åtsidesstamp och en fransidesstamp (Rundberg 2005, 35).

Det finns bara ett ex. av Kristofers av Bayern åboörtugar i svenska skattfynd och inga i lösfynd, medan stockholmsörtugar förekommer i hela 261 ex. Av det material som finns kan man konstatera att myntningen i Åbo under Kristofer av Bayern har varit mycket kortvarig och blygsam. Rundbergs stampstudie svarar inte på frågan om Kristofer lät prägla örtugar i Åbo i början eller i slutet av sin regeringsperiod (Rundberg 2005, 19-20). Kjell Holmberg menar ändå att åboörtugarna kunde ha varit utförda i samband med att Kristofer av Bayern besteg tronen och enligt Holmberg kan man närmast jämföra dem med minnesmynt (Holmberg 2009b, 86-87).

Början av åbomyntningen

Enligt Sarvas började myntpräglingen i Åbo strax före 1410 (Sarvas 1996, 333). Den första säkra urkunden om åbomynt är först från 1412 (Hausen 1910, nr 1372). I Livland uppkom en myntförsämringsperiod i början av 1400-talet och Pekka Sarvas ser början av Åbo-myntningen i belysning av den myntförsämring som drabbade den

livländska artigen. Man använde livländskt mynt i södra och östra Finland, vid sidan av det inhemska svenska myntet (Talvio 2012, 11). Efter myntförsämringen skapade man en ny valör som motsvarade den gamla livländska artigen, som i Finland kallades för *refflich* (revalsk efter mynttorten Reval). En artig hade ett värde på 6 svenska penningar, d.v.s. artigen var något mindre värd än den svenska örtugen. Även abo cirkulerade först till en kurs av 6 svenska penningar, men kursen föll snart till 4 svenska penningar. Abon existerar i tre huvudtyper, varav den äldsta bara är känd i ett exemplar, hittad i Tavastehus slott under utgrävningar 1957 (Sarvas 1983). Förutom abon präglade man även örtugar och penningar i Åbo under Erik av Pommern. Sarvas menar att myntningen började med abo och penningar, och först senare började man prägla örtugar (Sarvas 1996, 333).

Sarvas menar även att öppnandet av det nya myntverket i Åbo kan ses som ett av exemplen på kung Eriks strävanden att förstärka Finlands autonoma ställning gentemot Sverige i unionsriket (Sarvas 1996, 333). Bengt Hemmingsson menar däremot att fiskala skäl kan ha varit avgörande. Han påpekar att införandet av en penningsskatt (före 1413) sammanfaller i tiden med upprättandet av ett myntverk i Åbo. Valet att basera den nya valören på den livländska artigen, som man därefter även försökte prångla ut till överkurs, skulle enligt Hemmingsson tyda på att man snarare försökte bedriva en motsvarighet till dansk myntpolitik i Finland (Hemmingsson 1999a, 128).

Karl Knutsson Bondes åbomyntning

Inledning

Det är välkänt sedan länge att Karl Knutsson Bondes örtugar är de allra vanligaste bland åbomynten, men hans åbomyntning har fått mera uppmärksamhet inom numismatiska forskningen först under de senaste åren (Rundberg 2005, Holmberg 2009a och

2009b, Talvio 2011). Totalt förekommer 344 ex. av Karl Knutssons åboörtugar i svenska skattfynd och 7 ex. i lösfynd inom Sveriges nuvarande gränser.

Tillsammans finns det 15 skattfynd i Sverige som innehåller Karl Knutsson Bondes örtugar. Det som är påfallande är förhållandet mellan stockholmsörtugarna och åboörtugarna: de svenska skatterna omfattar bara 339 ex. präglade i Stockholm. Att det finns färre stockholmsörtugar än åboörtugar i skatterna är oväntat, speciellt om man tar hänsyn till att myntningen i Stockholm hade börjat flera år tidigare än myntningen i Åbo. Av det material som finns kan man inte dra någon annan slutsats än att man har haft en mycket omfattande myntning i Åbo under en tid. Men hur ser Karl Knutssons åbomyntning ut vid en närmare granskning?

För att kunna förstå myntningens utveckling i Åbo under Karl Knutsson måste man ha den komplicerade historiska kontexten i åtanke. Karl Knutsson är den ende svenske kung som har regerat landet tre gånger: 1448-1457, juli 1464 – januari 1465 samt september 1467 – maj 1470. Det politiska och militära läget under hans regering var tidvis mycket kaotiskt och kunde skifta hastigt.

Allmänt kan man konstatera att de samtida skriftliga källorna som behandlar den politiska historien är få. De viktigaste är de medeltida svenska rimkrönikorna (*Engelbrektskrönikan*, *Karlskrönikan* och *Stur-ekrönikan*) samt Ericus Olais huvudverk *Chronica regni Gothorum* ("Goternas rikes krönika"), som behandlar Sveriges historia fram till 1468. Därtill finns samtida källor av allehanda slag som Vadstenadiariet, brev, utländska källor etc.

Förutom myntningen i Åbo har även myntningen och stampkopplingarna i Stockholm analyserats. Förutom själva myntfynden och Jonas Rundbergs stampkatalog över örtugar (Rundberg 2005) bygger analysen huvudsakligen på Dick Harrisons biografi över Karl Knutsson Bonde samt Lars-Olof

Larssons bok *Kalmarunionens tid* (Harrison 2002, Larsson 2006). Harrisons och Larssons böcker bygger på det fragmentariska och ofta svårtillgängliga källmaterialet och återger tillsammans en samlad översikt över Karl Knutssons regeringstid.

Historisk kontext – Karl Knutsson Bondes tid vid makten

I anslutning till den intensiva myntningen i Åbo under Karl Knutssons regering är det av intresse att han hade täta förbindelser med den finska riksdelen redan långt innan han valdes till kung. Johannes Magnus, Sveriges siste katolske ärkebiskop, nämner i sitt *Gothorum Sveonumque historia* att Karl Knutsson t.o.m. föddes i nuvarande Finland. Tyvärr finns det inga andra bevis på födelseorten och frågan måste därför lämnas öppen (Kumlien 1973-1975, 622; Harrison 2002, 46). Däremot vet man att Karl Knutsson under sin aktiva tid hade en stark politisk och ekonomisk ställning i östra Sverige och i Finland. Hans ställning i Finland stärktes kraftigt under Kristofers av Bayern regering (1440-1448). Karl Knutsson var främst intresserad av de starka borgarna i södra delen av landet, d.v.s. Raseborg, Tavastehus, Viborg och Åbo. Dick Harrison konstaterar att hans ställning däremot var märkbart svag i Mellansverige och att detta måste ha varit ett medvetet politiskt val, eftersom han bytte bort jordar kring Mälaren (Harrison 2002, 141-142).

Det svenska riksrådet valde Karl Knutsson, som redan hade varit marsk, rikshövitsman och riksföreståndare, till svensk kung den 20 juni 1448 efter att Kristofer av Bayern, kung av alla de tre nordiska rikena, helt oväntat hade dött. Kungafrågan och treriksunionen blev föremål för internordiska förhandlingar, eftersom det inte fanns en naturlig arvtagare. Skälen för att fortsätta unionen skulle ha varit många. Den danska rådsaristokratin ville behålla Kalmarunionen, medan bl.a. Hansan önskade att de nordiska rikena skulle lyda under

olika regenter. Den 1 september 1448 utsågs greve Kristian (I) av Oldenburg till dansk kung av det danska riksrådet. Tretriksunionen upplöstes således i och med det danska kungavalet och de nordiska rikena skulle hädanefter lyda under olika regenter. Efter kungavalet stod kampen om Gotland och Norge i centrum. Kristian I stod slutligen som segrare både i kampen om Gotland och i den norska tronstriden. Danmark förblev således det ledande riket i Norden.

Karl Knutssons äldsta stockholmsmyntning måste rimligtvis ha börjat redan 1448. Efter att stockholmsmyntningen hade kommit igång kom kriget med Danmark emellan. Kristian I:s avsikt var att även vinna makten över Sverige och försöka återupprätta Kalmarunionen. Mindre anfall gjordes redan fr.o.m. hösten 1449, men kriget mellan Sverige och Danmark bröt ut på allvar på hösten 1451. Danmark hade större resurser och ett tydligt militärt övertag. Kung Kristian hade råd att värva välrustade och välövade tyska legotrupper, medan Karl Knutsson fick nöja sig med Sveriges rusttjänst och den lokala försvarsorganisationen (Larsson 2006, 277-278). Kriget utkämpades i södra Sverige samt utmed ost- och västkusten, medan läget i den östra riksdelens var förhållandevis lugnt. Kriget tog en paus 1453 med ett stillestånd som undertecknades den 31 maj. Freden, med gjorda erövringar, bestod fram till pingsttiden 1455. Kristian I hade inte lyckats att infoga hela Sverige i sitt välde, men han hade vunnit viktiga fördelar inför nästa strid: han hade erövrat de svenska gränsfästena i Finnveden och Västergötland. Blekinge stannade däremot i svenska händer. Det stod klart för båda parterna att kriget skulle fortsätta (Harrison 2002, 231; Larsson 2006, 281).

Man vet att Karl Knutssons myntning i Åbo hade påbörjats först efter 1453 års stillestånd, eftersom kungen i ett brev daterat 17 september 1453 klagade över att det inte fanns tillräckligt med mynt i landet. Enligt brevets uppgifter beslöt kungen att inrätta

myntverk även i Söderköping, Kalmar och Åbo (Hildebrand 1879, 850; Liedgren 1967, 13-16). I verkligheten började man dock aldrig mynta i Kalmar och myntningen i Söderköping blev kortvarig.

År 1456 försämrades Karl Knutssons politiska läge betydligt. Sverige hade drabbats av svår missväxt och allmogen hade fått nog av betungande extraskatter och stora export- och importsvårigheter. Folket led av krigströtthet (Harrison 2002, 280-281). I januari 1457 började upproret mot Karl Knutsson under ledning av ärkebiskopen Jöns Bengtsson. Uppsalabiskopen segrade och Kristian I valdes till svensk kung den 23 juni 1457. Därmed avslutades det långa och blodiga kriget och Kalmarunionen återupprättades. Karl Knutssons sjuåriga exil i Danzig började (Harrison 2002, 290-291; Larsson 2006, 285).

I början gick det bra för Kristian I. År 1458 konfiskerades en stor del av Karl Knutssons egendomar i Sverige, vilket kraftigt stärkte kronans ekonomi. Hanseaternas privilegier i Sverige bekräftades (Harrison 2002, 334). I det långa loppet var det särskilt Kristians I:s skattepolitik som gjorde att även han misslyckades som svensk kung. Missnöjet med statliga skattehöjningar, en så kallad skeppsgärd, resulterade i bondeuppror i Uppland 1463. Upproret slutade med ett blodbad på bönder på Helgeandsholmen. År 1464 tändes uppror i rikets centrala bygder: Östergötland och Uppland. Exakt sju år efter det att han blivit svensk kung, i juni 1464, lämnade kung Kristian Stockholm. Karl Knutsson återkallades och han återfick Sveriges tron (Harrison 2002, 337-352).

Karl Knutssons andra period som svensk kung, från juli 1464 fram till 30 januari 1465, blev kort och mycket kaotisk och slutade med att Karl Knutsson förlorade den svenska kronan för andra gången. Därefter regerade biskopar och stormän som riksföreståndare i Sverige. Karl Knutsson gick i exil, denna gång till Finland, och bosatte sig på Rase-

borgs slott. Från hösten 1465 till våren 1466 var ärkebiskopen Jöns Bengtson landets andlige och världslige ledare. Men uppsalabiskopen var förknippad med Kristian I:s hatade skattepolitik. Landet drabbades av inbördeskrig. När striderna lugnade ner sig under hösten hade Axelsönerna och Nils Sture triumferat i Mellansverige medan Kristian stod som segerherre i söder. I detta instabila läge, som lätt kunde förändras, återkallades Karl Knutsson att härskas i Stockholm. Brevet är daterat 21 september 1467 (Harrison 2002, 363-409).

Inga mynt från Kristian I:s tid som svensk kung 1457-1464 kan föras till Åbo, utan han lät prägla mynt enbart i Stockholm. Under den mycket kaotiska perioden 1465-67, då Sverige styrdes av riksföreståndare, fortsatte mynttillverkningen i Stockholm. Då präglades så kallade interregnumörtugar som är mycket sällsynta och utgivna i S:t Eriks namn. Även från denna tid finns ingen känd myntning i Åbo.

Läget i Sverige föreblev instabilt ända till slaget vid Brunkeberg 1471. Stora delar av södra och västra Sverige låg praktiskt taget helt utanför Karl Knutsson Bondes välde. Mot slutet av 1468 och i början av 1469 försökte Karl Knutsson att ta kontroll över Västergötland. Under samma år gjordes även ett försök att invadera Halland. Karl Knutssons tredje regeringsperiod bestod fram till hans död 15 maj 1470 (Harrison 2002, 363-409).

Tidigare forskning

Jonas Rundberg har publicerat en stampstudie över örtugar från ca 1440 till 1470-talets slut, där han presenterar en relativ kronologi för örtugarna (Rundberg 2005, 35). Materialet har insamlats både från privata och offentliga samlingar. Kjell Holmberg har gjort ett försök att tolka Karl Knutssons myntning i Åbo i ljuset av den politiska historien och samtidigt introducera en absolut kronologi för Rundbergs huvudtyper (Holmberg 2009a).

I Rundbergs stampstudie fördelar sig hela åbomyntningen på två stora kedjor (G och H), varav kedja G omfattar typerna 5a, 5b och 5c och kedjan H består av typerna 5c, 5d, 5e, 5f, 5g samt 5h. Utöver de stora kedjorna har man en liten kedja I och ett ensamt stamppar (Rundberg 2005). Alla typerna (5a-5h) har Bondevapnet (d.v.s. båt) på stort kors och krönt A över båten på åtsidan samt trekronorssköld på stort kors på framsidan. Rundberg tar ingen ställning till åboörtugarnas präglingstid, mer än att alla typerna bör ha präglats efter 1453 års stillestånd (Rundberg 2005, 26). Rundbergs registrerade stampar från Åbo under Karl Knutsson uppgår totalt till 125, från Stockholm till 69 och från Söderköping till 6 (Rundberg 2005, 35).

Kjell Holmberg konstaterar att Karl Knutssons åbomyntning 1453-1457 med hög sannolikhet kan identifieras med Rundbergs stampkedja G (Rundberg 2005; Holmberg 2009a, 126).

Mellan kedjorna G och H finns ett glapp. Holmberg menar vidare att glappet är kronologiskt och att åboörtugarna av Rundbergs typ 5c, den äldsta typen som hör till kedja H, skulle vara slagna i Åbo under Karl Knutssons korta andra period som svensk kung, oktober 1464 – januari 1465 (Holmberg 2009a, 123).

Analys av stampkedjorna

Under tiden för kedja H har det skett något intressant som vid närmare granskning skapar en viktig kronologisk hållpunkt i Karl Knutssons åbomyntning. Man har omgraverat typen 5c till typen 5d genom att stjärnor har punsats in i stampen. Holmbergs förklaring till bitecken i form av stjärnor är att kungen skulle ha flyttat mynttillverkningen från Åbo till sitt residens i Raseborg under sin exil i Finland 1465-1467. Stjärnor som bitecken skulle urskilja örtugarna från tidigare örtugar som är präglade i Åbo. Alla Karl Knutssons åboörtugar med bitecken i form av stjärnor skulle därmed vara präglade i Raseborg (Holmberg 2009a, 126).

Jag anser att tolkningen att Karl Knutsson skulle ha flyttat mynttillverkningen från Åbo till Raseborg under sin exil inte är övertygande, eftersom bitecken i form av stjärnor dyker upp även i Stockholm, Söderköping (en stamp) samt på penningar (brakteater) från Västerås med krönt A. Även Rundberg konstaterar att ”vid en jämförelse mellan den stilmässiga utvecklingen som Karl Knutssons åbostampar genomgår kan direkta paralleller dras till stockholmsstamparna” (Rundberg 2005, 22).

Från Karl Knutsson Bonde finns ett bevarat kontrakt med myntmästaren i Stockholm daterat den 2 maj 1449. I och med denna Sveriges äldsta bevarade myntordning fastställdes vikten till 1,55 g och halten till 625/1000 (Liedgren 1967, 12-13). Det innebär att vikten höjdes medan halten sänktes.

I Stockholm dyker stjärnorna upp i slutet på Karl Knutssons första regeringsperiod, möjligen ca 1455 (kedja E, typerna 2c-2d). Hela kedja E (typerna 2a-2e) har Bondevapnet (d.v.s. båt) på stort kors på åtsidan och trekronorssköld på stort kors på frånsidan. Stjärnan förekommer över båten och/eller bredvid kronorna i frånsidans sköld (Rundberg 2005, 22). De omgraverade stjärnorna på åboörtugarna förekommer bredvid kronan på åtsidan och/eller bredvid trekronorsskölden på frånsidan.

Efter den inledande stockholmsmyntningen med bokstaven k har Rundberg registrerat en sammanhängande stampkedja samt kedja K för typen med bondevapnet (d.v.s. parallellen till åbotypen). Det betyder att den typen med bondevapnet måste ha introducerats i Stockholm senast 1453 eller kort tid därefter när åbomyntningen kom igång. Det visar att den i sin helhet bör höra till hans första regeringsperiod. Antalet stampar för stockholmstypen med bondevapnet uppgår också endast till sammanlagt 47.

Man kan anta att bitecken i form av stjärnor har dykt upp samtidigt på alla myntorter. Detta måste betyda att man har fastställt en

ny myntordning som inte har bevarats. Tack vare omgravering kan man även konstatera att de äldsta typerna av kedja H (d.v.s. typerna 5c och 5d) måste vara präglade i slutet på Karl Knutssons första regeringsperiod, möjligen ca 1455-1457.

Redan Hildebrand har konstaterat att Karl Knutssons andra regeringsperiod var så kort att man knappast hade hunnit prägla mynt (Hildebrand 1879, 851). Man måste även ta hänsyn till att behovet av nya mynt på marknaden troligen har varit minst under vintern. Typerna 5e till 5h hör således sannolikt till Karl Knutssons sista regeringsperiod (1467-1470). Det finns en stampkoppling mellan kedjorna 5d och 5e, vilket skulle innebära att man hade sparat en stamp från Karl Knutssons första regeringsperiod.

Resultat – Åbo blir rikets största myntverk
Utgående från den absoluta kronologin blir det möjligt att närmare redogöra för myntningens utveckling i Åbo. Allmänt kan jag konstatera att myntningen i staden har varit synnerligen intensiv och välorganiserad, särskilt under Karl Knutssons första regeringsperiod. Från den första regeringsperioden känner man till totalt 73 stampar från Åbo, även om myntpräglingen bara pågick där i högst fyra år (1453-1457). Man kan dock anta att under det spända militära och politiska läget var ekonomin och mynttillverkningen av största vikt för kungen. Från Stockholm känner man till 69 stampar från hela den första regeringsperioden som varade ca 8 år (1448-1457).

Till Karl Knutssons tredje regeringsperiod kan man då föra totalt 52 stampar från Åbo. Åbomyntningen ser dåligt belagd ut i slutet på tredje regeringsperioden. Redan den 10 mars 1479 kom en ny myntordning och det är möjligt att Karl Knutssons sista typer, som hade högre silverhalt, effektivt har försvunnit ur cirkulationen. Det är med andra ord möjligt att man inte känner till alla stampar och stampkopplingar, eftersom dessa mynt

då inte har bevarats. Det faktum att Karl Knutssons sista åboörtugar (Rundbergs typ 5h) inte alls är representerade bland de bevarade svenska skattfynden stöder denna tolkning.

Analysen visar att det inte har funnits någon örtugsmyntning i Stockholm under Karl Knutssons sista regeringsperiod (1467-1470). Kedja K, som representerar Karl Knutssons sista stockholmsmyntning, omfattar stamper av typen 2d och 2e och de dateras till senare delen av Karl Knutssons första regeringsperiod (Rundberg 2005, 22). Kedja K är mycket komplex och omfattar även stamper från den första interregnumtiden (1457) samt från Kristian I:s regeringstid. Det är svårt att förklara varför stampkedjan ser så komplex ut.

Resultatet av analysen blir att Åbo blev det största myntverket i det svenska riket under Karl Knutssons tredje regeringsperiod, och det enda myntverket där man präglade valören örtug.

Frågan om myntpräglingen i Raseborg

I de föregående avsnitten har jag diskuterat Kjell Holmbergs teori att Karl Knutsson Bonde skulle ha flyttat myntverket från Åbo till Raseborg under sin exil i Finland 1465-1467 (Holmberg 2009a, 126). Jag har även framfört en annan tolkning för stjärnor som bitecken på Karl Knutssons örtugar. Förutom numismatiska bevis finns det även flera andra kriterier, såväl arkeologiska som historiska, som talar emot hans teori.

Det säkraste sättet att bestämma mynttorten skulle naturligtvis vara att man skulle hitta resterna av myntverket vid en arkeologisk utgrävning, men detta sker tyvärr sällan. Man kan ändå konstatera att under senaste åren har man haft flera stora utgrävningar i Raseborg, men man har inte hittat material som skulle tyda på myntprägling (utgrävningsledaren Georg Haggren muntligt 4.9.2010). Tyvärr kan man inte heller avgöra mynttorten med hjälp av spridningsbilden,

eftersom Karl Knutssons åboörtugar med stjärnor som bitecken är mycket sällsynta i finska fynd och vad jag vet finns det inte ett enda ex. bland de finska lösfynden. Förutom själva mynten saknas andra skriftliga källor som säkert skulle kunna bekräfta mynttorten.

Holmberg menar att det mest rationella skulle vara att Karl Knutsson flyttade myntningen direkt under sin kontroll till Raseborg under sin exil (Holmberg 2009, 126). Åbo och Raseborg var dock båda två starka borgar som Holmberg konstaterar. Enligt min mening bör man ändå ta hänsyn till två saker när man tänker på den eventuella myntpräglingen: dels borgen (som gav kontrollmöjligheter), men särskilt närhet till en marknad (d.v.s. den egentliga staden). Kenneth Jonsson har tidigare noterat att myntningen krävde både tillgång till råvaror och närhet till en marknad (Jonsson 1995, 52). Bland annat avstånd till marknaden gör att Åbo och Raseborg hade helt olika förutsättningar för mynttillverkning.

Åbo var det finska huvudfästet med ett stort underhållsområde. Det hör till en rad stora borgar som anlades redan under andra hälften av 1200-talet. Birgitta Fritz har konstaterat att 1200-talsborgarna, som hade en stor betydelse för rikets administrativa organisation även under senmedeltiden, anlades i eller vid en stad, eller att en stad eller handelsplats snart grundades eller växte upp i skydd av borgen. Åboslottet, på samma sätt som Stockholm och Axvall, har dessutom nästan alltid varit kronoförvaltat, vilket visar Åboslottets centrala betydelse. Kontroll över Åbo blev en förutsättning för makten över Finland (Fritz 1972, 34, 162). Raseborg däremot har en helt annan historia. Slottet byggdes först i slutet på 1300-talet, troligen för att kontrollera handeln med Reval i Nyland. Enligt skatteboken har bara åtta socknar utgjort Raseborgs län (västra Nyland), d.v.s. Raseborg hade ett ovanligt litet förvaltningsområde (Fritz 1973, 141).

Det är viktigt att notera att alla kända

myntorter på 1400-talet (Stockholm, Söderköping, Västerås, Åbo) låg i eller vid en större stad. Intill Raseborg fanns bara en liten stadsbildning eller köping (t.ex. Lovén 1996, 159-160). Den tätaste bebyggelsen i Finland, d.v.s. marknaden, fanns i sydvästra Finland i landskap som idag motsvaras av Åland, Egentliga Finland och Satakunda. Jag anser att Raseborgs läge inte alls var gynnsamt för mynttillverkning. Borgen låg perifert på landsbygden och vägen med mynten till marknaden omkring Åbo skulle ha varit lång och farlig.

Holmberg tar även upp kapitulationsvillkoren 1465 som bevis för myntpräglingen i Raseborg. Enligt villkoren fick Karl Knutsson Raseborgs och Korsholms län på livstid, utan avgift eller tjänst. Förutom detta fick han Kumo kungsgård med Satakunda på åtta år. Karl Knutsson och hans döttrar tillförsäkrades allt arve- och köpegods som förvärvats innan han blev kung, men som Kristian I konfiskerat (Larsson 2006, 303; Harrison 2002, 368). Karl Knutsson fick även behålla titeln ”Sverigis, Norigis och Gote kung” och detta har en stor betydelse för Holmbergs tolkning. Jag anser ändå, eftersom Karl Knutsson avsåg sig all rätt till kronan, att det är helt osannolikt att han skulle ha fått behålla myntningsrätten.

Sammanfattning

Studien behandlar mynt som är präglade i Åbo under Erik av Pommern (1396-1439), Kristofer av Bayern (1440-1448), Karl Knutsson Bonde (1448-1457, 1464-1465, 1467-1470) samt Gustav I (1523-1560) och funna inom det nutida Sveriges gränser. Materialet omfattar totalt 425 exemplar. Jag har gjort en sammanställning av fynden för att se vilken roll åbomynten hade i myntcirkulationen i Sverige under olika tider samt redovisat myntens geografiska spridning. Analysen visar att åbomynt i Sverige har varit i omlopp i betydande omfattning i Mälaramrådet.

Analysen inriktas särskilt på Karl Knuts-

son Bondes örtugar som är de allra vanligaste bland åbomynten. Förutom myntningen i Åbo har även myntningen och stamkopplingarna i Stockholm analyserats. Genom upptäckten av att bitecken i form av stjärnor har dykt upp samtidigt på örtugar från alla tre myntorterna (Stockholm, Åbo och Söderköping) har jag kunnat fastställa en absolut kronologi för Karl Knutssons örtugar. Utgående från den absoluta kronologin har jag närmare undersökt myntningens utveckling i Åbo. Resultatet blev att Åbo måste ha varit den enda myntorten i riket där man präglade valören örtug under Karl Knutssons sista regeringsperiod (1467-1470). Även Kjell Holmbergs teori att Karl Knutsson Bonde skulle ha flyttat myntverket från Åbo till Raseborg under sin exil i Finland 1465-1467 har diskuterats.

Jag vill framföra ett stort tack till Numismatiska forskningsgruppen i Stockholm för hjälp och givande diskussioner.

Referenser

Muntliga uppgifter

Docent Georg Haggrén, Helsingfors universitet

Litteratur

- Brenner, E. 1691. *Thesaurus nummorum sveo-gothicorum, thet är en skatt af swenskt mynt*. Stockholm 1691 (facsimil Stockholm 1972).
- Brenner, E. 1731. *Thesaurus nummorum sveo-gothicorum vetustus studio indefessio Eliae Brenneri*. Stockholm 1731.
- Day, J. 1983. The Question of Monetary Contraction in late Medieval Europe. *NNA* 1981, 12-29.
- Elfver, F. 2004a. Nyupptäckt hybrid från Gustav I:s tid. Om Uppsala 1 öre 1522 i kombination med Åbo 1 öre 1524. *SNT* 2004:3, 52-53.
- Elfver, F. 2004b. Myntfyndet från Slöta medeltidskyrka i Västergötland. *SNT* 2004 : 4, 84-85.

- Elfver, F. och Frösell, A. 1995. Unionstiden och internationaliseringen. *NM XL*, 109-124.
- Fritz, B. 1972-1973. *Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250-1434*. Stockholm studies in history 16, 18. Stockholm 1972-1973.
- Golabiewski Lannby, M. 2001. Medeltida mynt i Bollnäs gamla kyrka. Skatten i skrinet. *Nulla dies sine linea. Festskrift till Ian Wiséhn*. *NM XLI*, 39-45.
- Golabiewski Lannby, M. och Wiséhn, I. 2003. *Märkliga myntskatter i Stockholm*. Stockholm 2003.
- Hallberg, M. 1918. *Några anteckningar om Åbo mynten*. Helsingfors 1919.
- Harrison, D. 2002. *Karl Knutsson. En biografi*. Lund 2002.
- Hausen, R. 1910. *Finlands medeltidsurkunder*. 1, -1400. Helsingfors 1910.
- Hemmingsson, B. 1999a. Arvid Kurck, Jacob Richerdes och myntningen i Åbo på 1520-talet. *SNT* 1999:3, 52-56.
- Hemmingsson, B. 1999b. Unionsregenternas myntning i Sverige före 1448. *SNT* 1999:6, 124-130.
- Hiekkanen, M. 2002. Die Gründung der Stadt Turku. Civitas et castrum ad Maris Baltici. *Rakstu krajums – veltijums LZA istenajam locelim prof. Dr. habil hist. Andrim Caunem 65 gadu dzives jubileja*. Riga 2002, 157-177.
- Hiekkanen, M. 2003. Turun kaupungin perustaminen. Tulkintayritys uusien arkeologisten tutkimusten perusteella. *Kaupunkia pintaa syvemältä. Arkeologia näkökulmia Turun historiaan* (red. L. Seppänen). *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX*. Turku 2003, 42-52.
- Hildebrand, H. 1879. *Sveriges medeltid. Kulturhistorisk skildring*. I. Stockholm 1879.
- Holm, J. 2006. Nya rön kring Erik av Pommerns myntning i Västerås. *Myntstudier* 2006:2, 5-11.
- Holmberg, K. 2009a. KAROLVS REX S'G'-MONETA ABOENS' Karl Knutssons åboörtugar – typer, dateringar och några hypoteser. *Samlad glädje* 2009, 121-127.
- Holmberg, K. 2009b. Karl Knutssons penningar från Åbo. *Opus mixtum. Uppsatser kring Uppsala universitets myntkabinett* (red. H. Nilsson). *Studia Numismatica Upsaliensia* 4. Uppsala 2009, 85-94.
- Hyötyniemi, Y. 1993. Myntprägling i Viborg? *Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad* 1993:8, 138-144.
- Jonsson, K. 1985. Myntningen i Åbo och Reval av svenska mynt 1523-1524. *Myntkontakt* 1985:4-5, 79.
- Jonsson, K. 1995. Från utländsk metall till inhemskt mynt. *NM XL*, 43-61.
- Jonsson, K. 2002. Två tidiga fynd med Erik av Pommerns mynt. *SNT* 2002:2, 34-35.
- Jonsson, K. 2003. Kråkvilan – en skatt med rara mynt från Sturetiden. *Myntstudier* 2003:1, 9-12.
- Jonsson, K. 2011. Myntfynden från de öländska kapellen. *Ölands medeltida kapell. En översikt jämte beskrivningar av S:ta Britas och S:ta Margaretas kapell, Runstens härad, Öland band II:6* (red. Ragnhild Boström). Stockholm 2011, 96-105.
- Klackenberg, H. 1992. *Moneta nostra. Monetarisering i medeltidens Sverige*. Lund 1992.
- Kostet, J. 1986. Den geografiska och historiska bakgrunden. Åbo (fi. Turku) (red. A. Pihlman och J. Kostet). *Medeltidsstaden* 3, 3-63.
- Kumlien, K. 1977. Karl Knutsson (Bonde). *Svenskt biografiskt lexikon*, 21. Stockholm 1977, 622-630.
- Lagerqvist, L.O. 1962. Frågor rörande svensk myntprägling vid mitten af 1400-talet. *NNÅ* 1961, 59-72.
- Larsson, L-O. 2002. *Gustav Vasa – landsfader eller tyrann?* Stockholm 2002.
- Larsson, L-O. 2006. *Kalmarunionens tid. Från drottning Margareta till Kristian II*. Stockholm 2006.
- Leimus, I. 1984. Jacob Richerdes' myntningsaffär i Finland och i Reval. *Historisk tidskrift för Finland* 1984:2, 107-122.

- Leimus, I. 1992. Åbomynt i ett estniskt depåfynd. *SNT* 1992:6, 150-151.
- Liedgren, J. 1967. Kontrakten med myntmästarna i Stockholm och Uppsala 1449-1527. *NNÅ* 1967, 11-22.
- LL – Lagerqvist, L.O. 1970. *Svenska mynt från vikingatid och medeltid (ca 995-1521) samt gotländska mynt (ca 1140-1565)*. Stockholm 1970.
- Lovén, C. 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Antikvariska serien 40. Stockholm 1996.
- Malmer, B. 1980. *Den senmedeltida penningen i Sverige*. Stockholm 1980.
- Neovius, A. 1908. Om myntet som slogs i Finland under medeltiden. *Suomen museo – Finskt Museum* 1908, 31-38.
- NM – Numismatiska Meddelanden. Stockholm.
- NNUM – Nordisk Numismatisk Unions Medlemsblad. Köpenhamn.
- NNÅ – Nordisk Numismatisk Årsskrift. Köpenhamn, Oslo, Stockholm.
- Rasmusson, N. L. 1960. Fyrk. *Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid*, band V, Malmö 1960. sp. 40-41.
- Rundberg, J. 2005. *Den svenska örtugsmyntningen under Kristoffer av Bayern till Sten Sture den äldre ca 1440 till 1470-talets slut. En stampstudie*. Stockholm 2005.
- Sandblad, H. 1985. Kyrka och kulturliv i Skara under reformations- och stormakts-tid. *Skara 1. Före 1700 : Staden i stiftet* (red. Arne Sträng). Skara 1985, 613-690.
- Sarvas, P. 1973. Bysanttilaiset rahat sekä niiden jäljitelmat Suomen 900- ja 1000-lukujen löydyksissä. *Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja – Finska Fornminnesföreningens Tidskrift* 75, 176-186. Helsinki 1973.
- Sarvas, P. 1983. Ein neuer zweiseitiger Münztyp des Königs Erich von Pommern in Turku (Åbo). *NNÅ* 1981, 171-178.
- Sarvas, P. 1989. Die mittelalterlichen Brakteaten von Turku (Åbo). *LLt. Festschrift till Lars O. Lagerqvist*. NM XXXVII. Stockholm 1989, 357-364.
- Sarvas, P. 1995. Två unika Åbo-mynt. *NNUM* 1995:4, 50-55.
- Sarvas, P. 1996. Åbomynt under Erik av Pommern. *Margrete 1. Nordens frue og husbond. Kalmarunionen 600 år*. Köpenhamn 1996, 333.
- Skara Tidning, 27 augusti 1831.
- SM – Ahlström et al. 1976. *Sveriges mynt 1521-1777*. Stockholm 1976.
- SML – Sveriges mynthistoria. Landskapsinventeringen 1-11. Stockholm 1982-2004.
- SNT – Svensk Numismatisk Tidskrift, Stockholm.
- Stockholmsposten, nr 284, 6 december 1786.
- Sundberg, U. 1998. *Svenska krig 1521-1814*. Lund 1998.
- Taavitsainen, J.-P. 2008. Turku – Åbo, staden under förändring. *De første 200 årene. Nytt blikk på 27 skandinaviske middelalderbyer* (red. H. Andersson, G. Hansen och I. Øye). Universitetet i Bergen Arkeologiske skrifter. Nordisk 5:377-391.
- Talvio, T. 2002. *Coins and coin finds in Finland AD 800-1200*. Iskos 12. Helsinki 2002.
- Talvio, T. 2008. Olof Myntare och frågan om myntningen i Viborg under medeltiden. *Myntstudier* 2008:1, 7-10.
- Talvio, T. 2011. A coin hoard from the Turku Dominican Convent (1901). *Times, things & places. 36 essays for Jussi-Pekka Taavitsainen* (red. J. Harjula, M. Helamaa, & J. Haarala). Masku 2011, 152-165.
- Talvio, T. 2012. The finds of medieval Livonian coins from Finland and the former Finnish Karelia – a preliminary survey. *Monetary history of the Baltics in the Middle-Ages (12-16th c.) International symposium in Tallinn, 9-10 Dec. 2010*. (red. I. Leimus) Varia historica VI. Tallinn 2012, 10-18.
- Wallroth, K.-A. *Sveriges mynt 1449-1917*. NM XXII. Stockholm 1918.

Björnhovdaskatten - en tidig silverskatt från Öland

Marta Lindeberg och Gert Rispling

Bakgrund

Arkeologikonsult genomförde under hösten 2012 en arkeologisk förundersökning av en stenåldersboplats vid Björnhovda i Torslunda socken på Öland (fig. 1). Stenåldersboplatsen visade sig tyvärr vara bortodlad, men istället framkom en silverskatt i samband med den metalldetektering som föregick undersökningen (fig. 2). Den innehöll 29 mynt och 13 silverföremål, bl.a. armringar, barrer och bitsilver. Dateringen av mynten visar att den som tidigast kan ha deponerats i början av 860-talet (t.p.q. 860/861 e.Kr).

Undersökningen

Silverskatten påträffades i en sandig åker i slutningen nedanför landborgen och var mer eller mindre helt utplöjd i matjorden (fig. 3). Tre av mynten låg under ploglagret och i direkt anslutning till varandra och sannolikt utgjorde detta den plats där skatten ursprungligen hade lagts ner. Inga spår efter någon behållare påträffades men det är inte omöjligt att silvret lagts ner i en behållare av organiskt material som senare har förmultnat (fig. 4).

Eftersom det är ovanligt att silverskatter framkommer i samband med arkeologiska undersökningar så innebar slutundersökningen av fyndplatsen en möjlighet att ta reda på i vilken typ av miljö skatten en gång lagts ner. Trots att Öland är det landskap med flest silverskatter, näst efter Gotland och Skåne, så är fyndsammanhangen dåligt kända (fig. 5). På Gotland har en del silverskatter framkommit i hus (Östergren 1989, 55-65) och situationen har därför

Fig. 1. Terrängkarta över Björnhovda med undersökningsområdet markerat. Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet Dnr 2012/0916.

antagits vara densamma på Öland. Vid den påföljande slutundersökningen stod det emellertid klart att det inte fanns några samtida fornlämningar i anslutning till fyndplatsen. Det finns inga kända gravar eller boplatslämningar och området anses inte vara ianspråktaget för odling under järnåldern (Fallgren 2006, 124). Skatten tycks således ha lagts ner utanför den samtida bebyggelsen.

Björnhovda

Silverskatten framkom på Björnhovda bys marker. Björnhovda ligger i Torslunda socken, i Färjestadens utkant på Ölands västra sida. Torslunda socken delas av landborgskanten. Öster om denna ligger mittlandets högplåtå och västerut ligger slutningen ned mot havet. Torslunda är en fornlämningstät socken med en hel del unika fynd och har

Fig. 2. Jonas Paulsson metalledetektarar.

definierats som centralbygd både under sten- och järnålder (Stenberger 1948:, 307; Herschend 1991, 42; Fabech 2001, 195ff).

Torslundas järnåldersgravar ligger uppe på landborgskanten, mitt i det sammanhängande gravstråk som löper i nord-sydlig riktning från Ottenby till norr om Köpingsvik. Landborgskanten utgjorde en viktig färdväg och gravarnas placering bör sannolikt ses i samband med detta (Fallgren 2006, 121). Den samtida bebyggelsen med åkermarken ligger innanför gravarna. Bebyggelsen tycks ha varit relativt stationär på Öland, och järnålderns bebyggelselägen och åkermark återfinns många gånger inom samma områden som de historiska. Också gravfälten har många gånger använts under lång tid och på välundersökta större gravfält kan en obruten kontinuitet från förromersk järnålder till vikingatid påvisas (Fallgren 2006, 118).

Från Torslunda socken kommer flera kända järnåldersfynd. Nere på kustslätten framkom den folkvandringstida guldhalskragen från Färjestaden och de vendeltida så kallade Torslundaplåtarna påträffades i

Fig. 3. Fyndplatsen.

Fig. 4. Två mynt in situ.

en åker på landborgskanten. De är patriser som använts för att framställa bronsbleck liknande dem som pryder hjälmarna från Vendel, Valsgärde och Sutton Hoo. Vid arkeologiska undersökningar på 1960-talet i anslutning till plåtarnas fyndplats framkom bebyggelse lämningar från romersk järnålder och folkvandringstid. I närheten har också Ölands näst största solidiskatt påträffats. Dessa fynd, tillsammans med ortnamnen i området, har gjort att Björnhovda har föreslagits utgöra Ölands främsta gård under folkvandringstid och vendeltid (Fabeck 2001, 197). Med den nyupptäckta Björnhovdaskatten finns sammanlagt fem silverskatter från Torslunda socken. Tidigare har två större armringar hittats tillsammans i Björnhovda. Från två skilda ställen i Kalkstad, längre söderut i socknen,

kommer två silverdepåer. Den ena innehöll silverspännen och den andra halsringar. I Arontorp, något åt sydost, påträffades en silverskatt med mynt och föremål (t.p.q. efter 946).

Undersökningen vid Björnhovda visar att platsen sannolikt har utnyttjats extensivt under järnåldern. I den södra delen av slutundersökningsområdet framkom fyra härdar (fig. 6). Dessa låg inte samlade utan var spridda över ytan. Alla härdar ^{14}C -daterades och det står klart att ingen av dem kan knytas till samma period som silverskatten. Två av härdarna visade samstämmiga resultat och fick dateringar till förromersk järnålder. Den tredje härdens daterades till 1040-1220 e.Kr. och tillhör således tidig medeltid. Den fjärde härdens, längst i söder, blev lite förvånande recent

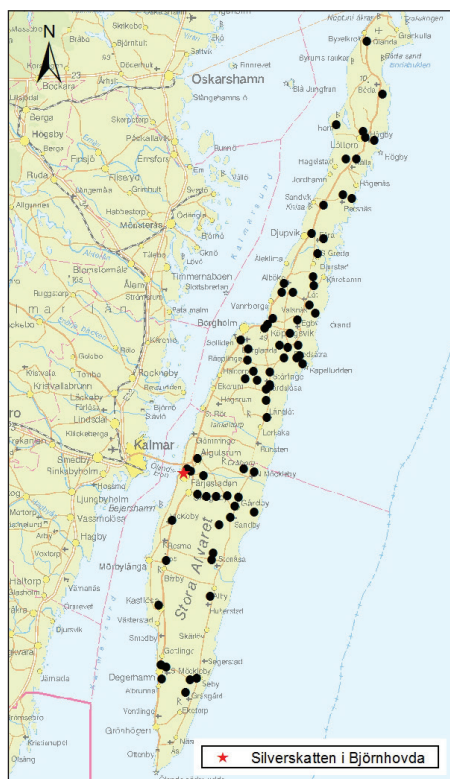

Fig. 5. Samtliga vikingatida skattfynd på Öland. Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet Dnr 2012/0916.

och skall enligt analysen vara anlagd under perioden 1960-1966. Sammanfattningsvis kan därmed ingen av härdarna knytas till den vikingatida silverskatten eller till de aktiviteter som har försiggått på platsen i samband med deponeringen av denna. Inga andra lämningar är kända i närområdet och platsen förefaller ligga perifert i förhållande till samtida bebyggelse och åkermark.

Även på de historiska kartorna över Björnhovda by ligger fyndplatsen utanför åkermarken (fig. 7). Under förhistorisk tid och i alla fall under delar av medeltiden låg Björnhovda by uppe på landborgen, men byn flyttades och ligger nu i ett mer nerdraget läge i sluttningen ovanför kustslätten, ca 800 m västerut från det ursprungliga byläget

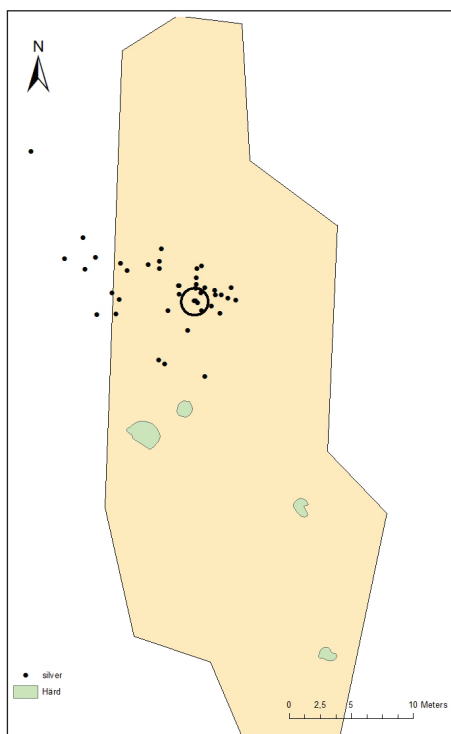

Fig. 6. Slutundersökningsområdet med härdar. Silver med centrum markerat.

(DMS 4:3, 190-192). Sölve Göransson (1968) har gjort en analys av äldre kartmaterial och har kunnat visa att den ursprungliga bytomten sannolikt har legat ungefär vid den plats där Storgatan idag möter väg 136, en plats som på äldre kartor benämns "tom-tåker" eller "gammeltomter". På platsen där Björnhovda ligger idag fanns ursprungligen bebyggelsen Håkanstorp, vilken sannolikt utgör en medeltida utbrytarbebyggelse från Björnhovda. I Nydalabrevet 1375 omnämns både Björnhovda och Håkanstorp i samband med att Hemming (Jonisson) Dækn över-låter hela sitt gods på Öland till Nydala kloster. Vid ett senare tillfälle, någon gång under perioden 1374 till 1500-talets början, har Björnhovda by av någon anledning flyttats från sitt ursprungliga läge och slagits ihop med Håkanstorp.

Fig 7. Kartan 1734 över Björnhovda, Torslunda socken. Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet Dnr 2012/0916.

Exakt var Håkantorp har legat är okänt, men det troliga är att det låg ungefär där dagens Björnhovda by ligger (Göransson 1968, 55), d.v.s. något sydost om den nu undersökta ytan. Tyvärr är det svårt att avgöra när Håkantorp bröts ut ur Björnhovda. Enligt Sölve Göranssons (1968) analys så bör det ha skett redan före vikingatidens slut. Detta baserar han emellertid endast på en datering av namnet Håkantorp, som förekommer som sockennamn i Västergötland och därför bör vara förkristet. De öländska -torpnamnen med personnamn i förleden är dock vanligen av medeltida ursprung (Hallberg 1985, 51) och Håkantorp är således troligen en tidigmedeltida avsöndring. Den nu upptäckta silverskatten bör därför inte ses i förhållande till Håkantorp eftersom dess tpq är 860/861. Att Håkantorp redan under eller strax efter 860-talet har brutits ut ur Björn-

hovda och etablerats på platsen är mindre troligt, både med tanke på ortnamnet och eftersom kända samtida bebyggelselämningar saknas i området. Silverskatten bör därför förmodligen istället ses i relation till det ursprungliga Björnhovda på landborgen och det förefaller i dagsläget som om den har grävts ner utanför bebyggelse, gravar och den odlade marken.

Gränsläget

De allra flesta öländska silverskatter har hittats i anslutning till den vikingatida bebyggelsen, men det finns exempel på skattfynd som har påträffats i mer perifera lägen. Fyndplatserna sammanfaller i vissa fall, precis som i fallet Björnhovda, med utkanterna av åkermarken utifrån dess utsträckning på de historiska kartorna. Det är inte omöjligt att de har lagts ner som gränsmarkörer som värnade gården, i anslutning till olika former av ägo- eller topografiska gränser (Zachrisson 1998, 114-122).

Silverskatten från närliggande Arontorp uppvisar likheter i placeringen i landskapet med Björnhovdaskatten. I det historiska kartmaterialet över byn finns en stor mängd bröttlar (stenmurar) och möjliga gravar markerade, men inga husgrunder. Eftersom den noggranna lantmätaren borde ha noterat även dessa indikerar det att det faktiskt inte har funnits hus från äldre järnålder på platsen, vilket pekar på en senare bebyggelseetablering (Fallgren 2006, 161). I Arontorp har två gravar undersökts, vilka båda tillhörde vikingatid och en bebyggelse finns således vid denna tid. Ett äldre byläge ligger ca 500 meter nordost om dagens bytomt, på den plats som i historiskt kartmaterial benämns Gambla Arontorp. Aron är emellertid ett kristet namn och indikerar möjligen att Gambla Arontorp markerar ett medeltida, snarare än ett vikingatida byläge. Silverskattens tpq är efter 946 och den hör således möjligen till ett tidigare skede än namnet.

Fig. 8. Mynten i Björnhovdaskatten.

Ytterligare paralleller kommer från Nyby i Källa socken och möjligen Torp i Böda socken. Ortnamnet Nyby påvisar att det rör sig om bebyggelse som bör ha etablerats under vikingatid. Möjligen kan det också gälla Torp, men osammansatta Torpnamn kan också vara avsevärt äldre (SOL 2003, 322). Inga närmare uppgifter finns kring var i byarna skatterna har framkommit vilket gör att resonemanget får uppfattas som hypotetiskt, men en av skatterna från Nyby (t.p.q. 1048) samt skatten från Torp (t.p.q. 1060) framkom i samband med brytning av nytt land vilket förstärker intrycket

av att de en gång deponerades i gränslägen, i mark som inte förrän under historisk tid lades under plogen.

Det råder delade meningar kring varför så mycket silver har grävs ner under vikingatiden. Den traditionella förklaringsmodellen har utgått ifrån ett ekonomiskt motiv, där silver gömdes undan och jorden fungerade som ett bankvalv. Om den som grävde ner silvret sedan förolyckades gick kunskapen om silverskattens gömställe förlorad och silvret blev kvar i marken. De ekonomiska förklaringsmodellerna har dock aldrig lyckats förklara varför sådana enorma

Fig. 9. Föremålen i Björnhovdaskatten.

mängder ädelmetall har blivit kvar i marken, något som rimligen borde vara oförsvarbart om det fanns en ekonomisk bakomliggande tanke. Det är inte heller osannolikt att det fanns mer än en orsak till att silver depone-
rades i jorden och möjligen kan silverskatter nedlagda i olika landskapsutsnitt spegla olika bakomliggande idéer. Exempelvis har silverskatter som påträffas i anslutning till hus och hantverkslämningar föreslagits utgöra råvaror (Carlsson 2010, 7-8).

Föremål i silverskatten

Skattfyndet från Björnhovda innehöll 4 hela och 25 fragmenterade mynt samt 13 silverföremål (fig. 8-9). Mynten har präglats under perioden 708-18 till 860/861. Det innebär att skatten som tidigast kan ha lagts ned 860/861 e. Kr. vilket gör Björnhovdaskatten till den äldsta kända silverskatten med mynt från Öland. Överhuvudtaget är skattfynd ovanliga under 800-talet och endast fyra andra öländska myntskatter da-

teras till denna period. 800-talsmynt hittas annars vanligen i gravar eller som lösfynd (Thurberg 1986:12), men det kan nog ofta förklaras med att de cirkulerade under lång och är vanliga även i skatter på 900-talet.

Flertalet av de föremål som ingick i skatten har, likt mynten, en tydligt östlig prägel. Det gäller exempelvis de snodda armringar, s.k. permiska ringar, som ingick i skatten som fyra klippta delar (fig. 9:1). Dessa har sitt ursprung i det ryska området kring Perm och Vjatka, norr om staden Kazan och den plats där floden Volgas två lopp går ihop till ett. Permiska ringar är kraftiga spirallagda ringar med en facetterad knopp i ena ändan och en omböjning i den andra. Ringarna antas ursprungligen ha utgjort halsringar, men förekommer i Skandinavien alltid spirallagda och har möjligen istället använts som armringar. Framförallt bör ringarna dock uppfattas som betalningssilver och de tycks ofta ha standardiserade vikter på ca 100 g, 200g och 300 g (Hårdh 2007). I Skandinavien påträffas de permiska ringarna framför allt på Öland och Gotland och de har förts till Östersjöområdet med den tidiga arabiska myntströmmen (Lundström 1973). De förekommer både som bitsilver, som i Björnhovdaskatten, och hela, som i skattfynden från Alvara, Böda socken och Skarpa Alby i Sandby socken.

Den stora delen av de övriga bitsilvret påvisar också ett östligt ursprung. Det gäller de fragment av en hals- och en armring med ornamentik av samma typ som förekommer på vissa permiska ringar (Lundström 1973, 76). Båda dessa timglasornerade föremål bör ha ett östligt ursprung med tanke på att ornamentiken är densamma som på de permiska ringarna (fig. 9:2). En annan bitsilverdel utgör sannolikt en del av en armbygel (fig. 9:3), möjligen av samma typ som de oornederade armbyglar som ingår i skattfyndet från Alvara, Böda socken. I fyndet från Björnhovda ingick också fyra silverbar-

rer vilka sannolikt utgör någon form av silverråvara (fig 9:4). Dessa går dock inte att proveniensbestämma.

I skattfyndet ingick även två delar av armringar som avviker mot de övriga på grund av deras västliga proveniens (fig. 9:5). De kallas Hiberno-Viking armrings och har av spridningsbilden att döma sitt ursprung på Irland (Graham Campbell 1976, 51f).

Det till största delen östliga innehållet i Björnhovdaskatten gör att man kan ana sig till att skattens ägare har samlat ihop sitt silver någonstans längs med Volgafloden. Kanske i den gamla vikingatida staden Bulgär (dagens Kazan)? De två västliga föremålen, armringen och delen av en armring, har då kommit till Björnhovda på andra vägar.

Mynten

Björnhovdafyndet är korroderat och fragmenterat (4 hela, 25 bitar), vilket medfört att vissa mynt inte kunnat bestämmas i detalj. Det är en 800-talsskatt, som kan antas ha blivit deponerad omkring 870 eller något senare (t.p.q. 860/861 – mynt nr 27 [fig. 10]). Sammansättningen är typisk: 2 umayyadiska, 25 abbasidiska och 1 idrisidisk. Dessutom finns 1 pseudo-abbasidisk, eller khazarisk, dirham tillverkad av khazarerna mellan Kaspiska havet och Svarta havet norr om kalifens rike. 800-talsfynd domineras alltid av mynt från de två kalifbärande dynastierna, umayyaderna och abbasiderna. Sådana mynt präglades i myntorter spridda över hela Kalifatet, från Marocko och Spanien i väster till Afghanistan och Transoxanien i öster. Mynt nr 22, från Misr (Kairo i Egypten) är en ovanlig myntort i vikingatidsfynden. Tyvärr fragmenterat, så årtalet kan inte anges exakt (typ Lowick nr 519 och 520). På 800-talet minskade kalifens makt, inte i religiöst hänseende utan realpolitiskt och ekonomiskt. En bidragande orsak var kalifens byte av residensstad från Bagdad till Samarra. Denna period av minskande inflytande från kalifens sida

representeras av de sena abbasidmynten, från 218 e.H./833 e.Kr. och framåt. Under 800-talet presterades många undermåliga präglingar. Efterfrågan på mynt till Ryssland hade stigit snabbt och det fanns inte alltid tid och resurser till nya stamper i takt med att de gamla blev utslitna. Resultatet blev blankpräglade, till synes slitna mynt, men dessa var i själva verket präglade med slitna stamper (Björnhovda nr 25-27). Den första grupp som frigjorde sig från Kalifatet var de shiitiska idrisiderna. Ett idrisidmynt finns i fyndet (nr 28 [fig. 11]), präglat i al-Walila (idag Volubilis i Marocko).

Ännu intressantare än abbasidiska mynt är pseudo-abbasidiska sådana, d.v.s. imitationer av abbasidiska mynt. Björnhovdafyndet innehåller ett sådant mynt, attribuerat till khazarerna (nr 29 [fig. 12]). När silvermynt lämnade Kalifatet i så stora mängder på väg mot nordöstra Ryssland och Skandinavien, blev de incitament till lokala imitativa myntningar i Ryssland (på 800-talet av de här nämnda khazarerna, på 900-talet av volgabulgarerna och troligen även ruserna). Syftet var, såsom vid alla sådana inofficiella myntningar, att dra fördel av de officiella islamiska myntens goda rykte som betalningsmedel. Khazarerna hade en expansiv period under 700- och 800-talen i sydöstra Europa. På 800-talet gick en handelsrutt från Kalifatet över Kaukasus och Kaspiska havet till norra Ryssland och Skandinavien. Vikingar och andra nordbor handlade med pälsverk och slavar och fick silvermynt i utbyte. Den khazariske khaganen tog upp tionde för att köpmännen skulle få en trygg marknadsplats. Denna handel började alltså inte på Östersjön eller i nordvästra Ryssland på initiativ av vikingar, utan i Kaukasus och den spreds norrut tack vare muslimska och khazariska (judiska) köpmän och resenärer. Attribueringen av tidiga imitationer till khazarerna är inte orimlig med tanke

Tab. 1. Mynten i Björnhovdaskatten. Samtliga mynt har valören dirham. Kristna år anges i kolumn två. Runda parenteser () används för att visa att inskriften är oläslig p.g.a. svag prägling, dubbelprägling eller skada. Hakparenteser [] visar att inskriften där inte är bevarad p.g.a. att myntet är sönderbrutet, ituklippt eller skadat.

på den allmänna bilden av khazarerna som ett skickligt handelsfolk, men det finns även specifikt numismatiska bevis som pekar i samma riktning (Björnhovda nr 29).

Myntortsnamnet Ard al-Khazar ('Khazarernas land', 'Khazarland') finns på två åtsidesstamper i kedja 108 (stamp 1 och 2). De är "halvimitationer". Den ena myntsidan är öppet khazarisk och den andra imitativ, pseudoabbasidisk. Ardalkhazar-mynten, som har varit kända i över 150 år, har tidigare alltid klassificerats som abbasidiska. Myntorten har sökts i Kaukasus, eftersom myntens höga kvalitet talade för ett inomkalifatiskt ursprung. Men ingen ort har passat. Den ryske orientalisten Aleksej Bykov var inte den förste som läste myntortsnamnet som 'Khazarland', men han var först att hävda att mynten var imitativa och att myntorten måste sökas på khazariskt område. Bykovs insats blev avgörande för khazarfrågan och hans resultat har senare bekräftats genom stampundersökningar i Stockholm. Årtalet 223 i den stampkedja som kallas 108 kan jämföras med den datering som fynden ger: 220/835. Fynden visar att imitationerna var i cirkulation 220 e.H./835 e.Kr. och i varje fall 223 e.H./837-838 e.Kr.

Vem kan då ha varit myntherre till detta mynt? Kungalängden i det hebreisk-khazariska dokumentet Kung Josefs svar till Hasday bin Shaprût nämner sexton kungar, varav femton i rakt nedstigande led, men inga årtal. Kung nr 1 är Bulan ("belagd" 730-40), nr 2 och 3 anonyma. Kung nr 4 är Obadja, som vi känner från konverteringen till judendom 799-809. Kanske var han

Kalifatet

UMAYYAD

- 1 708-18 Myntort? [90 99] e.H. 0,75 g, frg.
- 2 741-42 [Wasit] 12[4] e.H. 0,75 g, frg. Klat 717b

ABBASID

- 3 750-57 Kalif al-Saffah eller kalif al-Mansur
al-Basra [133 39] e.H. 1,00 g, frg. Lowick 965-985

al-Mansur

- 4 761-63 [al-Basra] 14[4 5] e.H. 0,89 g, frg. Lowick 996-1007
- 5 765-70 [Madinat al-Salam] [148 53] e.H. 0,82 g, frg. Lowick 1166-1184
- 6 770 [Madinat al-Sa]lam [1]54 e.H. 0,82 g, frg. Lowick 1188
- 7 766-70 [al-Muhammadiyya] [149 54] e.H. 0,68 g, frg. Typ Lowick 1588
- 8 757-67 Myntort? [al-Basra?/al-Kufa?] 14[0 9] e.H. 1,15 g, frg.

al-Mahdi

- 9 777-78 al-Basra 1(6)1 e.H. 1,48 g, frg. Lowick 1030
- 10 779-80 [Madinat al-Salam] 16[3] e.H. 0,83 g, frg. Lowick 1225
- 11 776-81 Mad[inat al-Salam] [160 64] e.H. 0,84 g, frg. Typ Lowick 1221
- 12 781-82 [al-Muhammadiyya] [1](65) e.H. 1,01 g, frg. Lowick 1641
- 13 776-77 Myntort? [Madinat al-Salam?/al-Muhammadiyya?] 160 e.H. 0,77 g, frg.

Kalif?

- 14 ca776-87 [Ifriqiya] [ca160 70] e.H. 0,51 frg. Typ Lowick 292

Harun al-Rashid (mynterre sonen al-Amin)

- 15 797-800 [Madinat Balkh] 1[81 83] e.H. 1,42 frg. Lowick 2094
- 16 804-5 [Madinat Bal]kh (189) e.H. 1,65 frg. Lowick 2143-2147
- 17 795-96 [Madinat al-Salam] 1[79] e.H. 1,56 frg. Lowick 1320

Harun al-Rashid

- 18 804-5 [Madinat al-Salam] 18[9] e.H. 0,89 g, frg. Lowick 1373
- 19 804-5 al-Muhammadiyya 189 e.H. 1,78 g, frg. Lowick 1889

al-Amin (mynterre brodern al-Ma'mun)

- 20 810-13 [Madinat Samarqand] 1[95 98] e.H. 1,69 g, frg, graffiti Lowick 2640

al-Ma'mun

- 21 819/20 [Madinat al-]Salam 204 e.H. 1,43 g, frg. Lowick 1447

- 22 824-26 Misr 2[09 10] e.H. 2,84 g. Åts.: `Ubaydallah al-Sirri/al-Maghrib. Frs.: Ma'mun. Lowick 519-520

23 835? **al-Mu'tasim**
al-Shash 2(20?) e.H. 2,37 g. Tbg VI 23

24 847-48 **al-Mutawakkil**
[Madinat al-Sa]lam (23)3 e.H. 2,19 frg. Tbg II 348

25 860-61 Myntort? 24(6) e.H. 2,77 g

26 ca 834-61 **Kalif?**
Myntort? [ca 219 46] e.H. 1,35 g, frg.
27 ca 844-69 Myntort? (ca 230 55) e.H. 2,17 g.

IDRISID

Idris II

28 797-99 Walila 18(1 2) e.H. 1,40 g, frg. Frs.: Idris/ /'Ali. Eustache 398-401. Tbg
s. 128, nr 5

Khazariska riket

Myntherre?

29 737-38 Ard (al-Khazar) [223] e.H. 0,55 g, frg. Granberg nr 102,
plansch XIII:2 (stampidentisk). Rispling, stampkedja 108 2/R1 (Rispling
2004, 126-127). Ovanlig stampkombination

fortfarande kung på 830-talet, men det är nog inte troligt. Efter Obadja i kungalistan kommer sonen Hiskia och sonsonen Manasse. Därefter följde Obadjas broder, Hanok. Vem var myntherre på 830-talet? Någon av Hiskia, Manasse eller Hanok bör det ha varit.

Referenser:

- Carlsson, D. 2010. Skatter, gårdar och landskap- vikingatidens Gotland. *Myntstudier* 2010:1- februari.
- Eustache, D., *Corpus des dirhams Idrisites et contemporains*. Rabat 1970-1971.
- Fabech, C. 2001. The Spatial Distribution of Gold Hoards in Southern Scandinavia and the Geography of Power. I: Magnus, B (red.). *Roman Gold and the development of the early Germanic kingdoms*. KVHAA Konferenser 51. Stockholm.
- Fallgren, J-H. 2006. *Kontinuitet och förändring. Bebyggelse och samhälle på Öland 200-1300 e.Kr.* Aun 35. Uppsala.
- Graham Campbell, J. A. 1976. *The Viking Age silver hoards of Ireland*. I: Almqvist & Greene (eds.). *Proceedings of the Seventh Viking Congress Dublin 1973*. London.
- Granberg, B., *Förteckning över kufiska myntfynd i Finland*. *Studia Orientalia*, 34. Helsingfors 1966.
- Göransson, S. 1968. *Björnhovda och Håkantorp. Fallet med de "försvunna" ölandsbyarna*. Forskningsrapporter från kulturgeografiska institutionen, nr 10. Uppsala universitet.
- Hallberg, G. 1985. *Ortnamn på Öland*. Stockholm.
- Herschend, F. 1991. Om öländsk metallekonomi i första hälften av första årtusendet e.Kr. I: Fabech, C & Ringtved, J (red.). *Samfundsorganisation og Regional Variation. Norden i romersk järnålder og folkevandringstid*. Højbjerg.
- Hårdh, B. 2007. Oriental-Scandinavian contacts on the Volga, as manifested by silver rings and weight systems. In: Graham-Campbell, J & Williams, G. *Silver Economy in the Viking Age*. Walnut Creek.
- Klat, M. G., *Catalogue of the post-reform dirhams. The Umayyad dynasty*. London 2002.
- Lundström, L. 1973. *Bitsilver och betalningsringar. Studier i svenska depåfynd från vikingatiden påträffade mellan 1900 och 1970*. Stockholm.
- Lowick, N., *Early Abbâsid coinage. A type corpus 132-218/AD 750-833* (red. E. Savage). London 1996 (ej tryckt).
- Stenberger, M. 1948. Det forntida Öland. I: Palm, B., Landin, L. & Nordman, O. (red.). *Öland. Del I*. Lund.
- SOL. 2003. *Svenskt ortnamnslexikon*. Red: Wahlberg, M. Språk- och folkminnesinstitutet. Uppsala.
- Rispling G., Spännande mynt I Spillings-skatten. *Gotländskt Arkiv* 2004, 123-132.
- Thurborg, M. 1986. *Regionala ekonomiska strukturer. En analys av öländska silverdepåer 800-1100*. AK 004-uppsats i arkeologi.
- Tbg - Tornberg, C.J., *Numi cufici Regii Numophylacii Holmiensis, quos omnes in terra Sueciae digessit et interpretatus est*. Uppsala 1848.
- Zachrisson, T. 1998. *Gård, gräns gravfält. Sammanhang kring ädelmetalldepåer och runstenar från vikingatid och tidig medeltid i Uppland och Gästrikland*. *Stockholm Studies in Archaeology* 15. Stockholm
- Östergren, M. 1989. *Mellan stengrund och stenhus. Gotlands vikingatida silverskatter som boplatzindikation*. Theses and Papers in Archaeology 2. Stockholm.

Askahögen och Elias Brenners guldmynt

Anders Carlsson och Kenneth Jonsson

Askahögen

Askahögen ligger i Hagebyhöga socken i Östergötland (fig. 1). Genom jämförelser med platåhusen på Adelsö, Granby-Hypinge, Forn-Sigtuna och Gamla Uppsala (Carlsson 1989, 1997, 2005) kunde man se att detta inte var en storhög utan ett gigantiskt platåhus, en hall.

I litteraturen hade detta inte uppmärksammats, utan utgrävningar på platsen hade genomförts med frågeställningen naturbildning eller storhög (fig. 2.). Resultatet blev att det inte var en naturbildning utan en storhög (Claréus & Fernholm 1999). Detta har sedan gällt fram tills idag, trots alla nya skrifter om just detta områdes sena järnålder och medeltid. Här nämns den som storhög, men

oftast nämns den inte alls (Kaliff 2009; Larsson 2010; Rundkvist 2011). Detta är i sig märkligt, då den som storhög skulle vara bland de två största i Norden!

Anne D. Stenberg, som hade erfarenheter från Borre i Norge, blev ombedd att skriva en uppsats om högen/hallen. Hon kallade uppsatsen Askahögen – en mäktig hallbyggnad, så att alla som sökte i Vitalis på Askahögen skulle hitta uppsatsen. Det blev en mycket bra uppsats som tydligt lyfte fram platåhuset (Stenberg 2006). Den har så vitt vi vet bara uppmärksammats av en forskare, Martin Rundkvist. Trots läsningen menar han att det är en storhög, då han nära högen har gjort metalldetektorfynd, som han menar är gravfynd (Rundkvist 2011). Hans fynd är emellertid säkerligen hantverks- och boplatssfynd, att jämföra med fynden från Uppåkra, Birka och gotländska silverdepåplatser. De passar därför utmärkt bra i anslutning till platåhuset. Ofta blandas också de fantastiska fynden från

Fig. 1. Askahögen. Foto Anna Wätz.

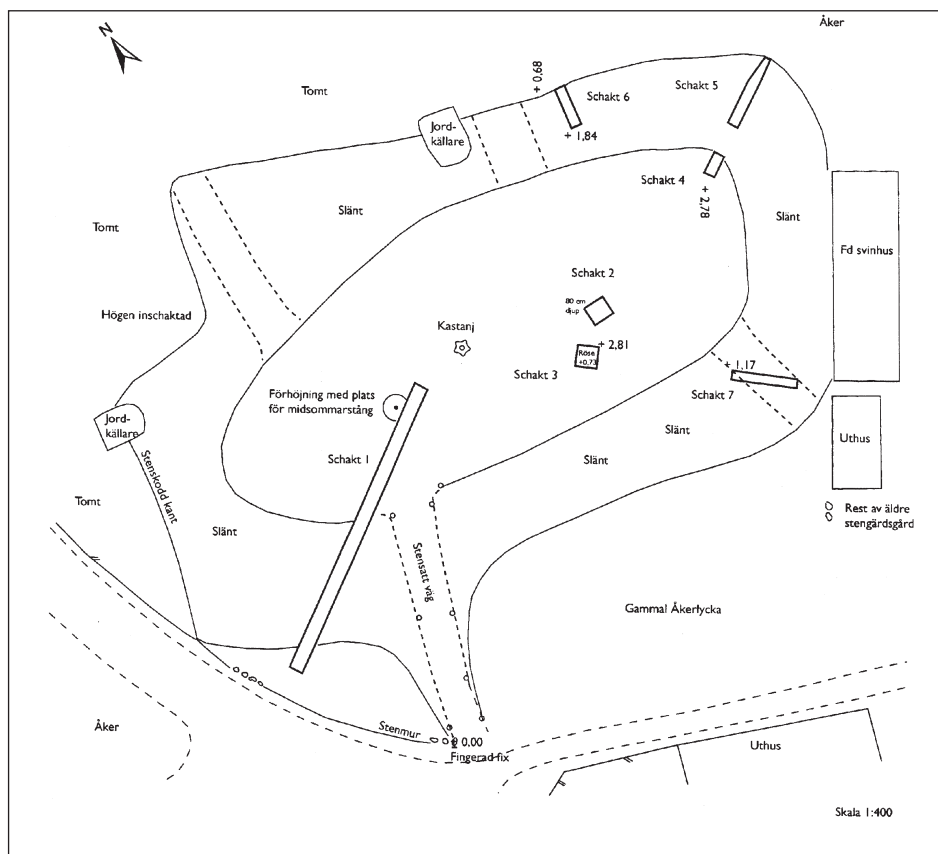

Fig. 2. Planritning över Askahögen. Claréus och Fernholm 1999.

kvinnograven i Aska (t.ex. frejasmycket) ihop med Askahögen. Det gravfältet ligger emellertid ca 300 m SV om plåtåhuset och är just ett högstatusgravfält värdigt plåtåhuset (Arne 1932).

Hallen är med all säkerhet från vendel- och vikingatid, fram till sent 900-tal. Denna datering verkar också gälla för gravfältet. Men vad händer sedan?

Den rektangulära träkyrka med tidigkristna gravmonument som påträffats vid Klåstad (Hedvall 2007) bara någon kilometer från Aska har nog tagit över som både kultbyggnad och gravplats. Då borde makten emellertid ha decentraliserats och spridits på flera liknande kyrkplatser, kanske ägda

av konkurrerande släkter. Vi kan nämna Hov, Alvastra och Skänninge som exempel. Senare görs Klåstad om till rundkyrka.

De östra götarnas rike överlever inte kristendomens införande. Med etableringen av maktbasen Sigtuna i svearnas land under Erik Segersäll ca 970 löses götarnas rike upp och fragmentariseras.

Klåstad imponerar inte som ortnamn. Men Aska gör det, så klart. Yggdrasil! Namnet lever kvar i Aska by men även häradet har sitt namn härifrån, Aska härad. Men någon kyrka blev det inte här, och därför tog Klåstad över (Hagebyhöga är senare och ligger längre bort). Men som tingsplats levde en central funktion möjligen vidare vid Aska.

Aska plåtåhus roll i östra götarnas rike kan jämföras med Forn-Sigtunas och Gamla Uppsalas roll i svearnas land. Alldeles intill Odens Forn-Sigtuna ligger för övrigt den stora gården Aske.

Söder om Aska i Östergötland ligger ett av Sveriges två Götala. Götarnas helgedom, eller kanske hellre, göten (Odens) helgedom. Platsen har inte uppmärksamats arkeologiskt, trots att Götalas granngård heter Stavgård. Vid Vättern, där Aska kan ha haft sin hamn, ligger Nässja stora hallsättning, byggd av 24 block, lika många som den äldre runradens runor, som människorna fick av just Oden. Placerar man hallsättningen ovanpå plåtåhusfundamentet stämmer måtten utmärkt.

Sveriges andra Götala ligger strax öster om Skara i de västra götarnas rike. Här finns en anmärkningsvärd kvadratisk stensättning, värd att se närmare på. I Västergötland finns också landets andra hallsättning, Aske(!)berga hallsättning eller Ranstena hallsättning, också med 24 block. Bägge hallsättningarna går i litteraturen under namnen domarring eller skeppssättning, vilket är att missförstå det hela. Det är ju Odens Valhall det handlar om.

En östgötsk skeppssättning att dra in i resonemanget är däremot det stora skeppet i Stång, vid Stångån i Linköping. Här kommer vi in på diskussionen var gränsen för de östra götarnas rike gick (Götavirke och Vikbolandets koppling till svearna).

Man kan framvisa en tydlig parallellitet mellan götarnas bägge riken. Aska är en central plats i detta sammanhang, men fler platser ska till för att identifiera ett, med Stefan Brinks ord, centralområde som ringar in vad man kan kalla ett rike eller småkungadöme. Om Oden var central för bägge rikena förstår vi varför de kollapsar i slutet av 900-talet och faller i glömska. Var fanns de västra götarnas stora hallbyggnad? Kanske i trakten av Varnhem? Ja, det plåtåhuset har ingen hittat ännu.

Elias Brenners guldmynt

Under vikingatiden importerades stora mängder arabiska silvermynt till Nordeuropa. I Sverige har man hittills hittat fler än 85.000 ex. Däremot har inga kopparmynt och bara ett fåtal arabiska guldmynt hittats i Sverige.

Petter Dijkman nämner att Elias Brenner hade ett arabiskt guldmynt som hittats i en hög vid Vadstena (Dijkman 1686, I:III). Myntet hamnade senare i Uppsala universitets myntkabinett (fig. 3). Det behandlades ingående av Ulla Linder Welin och hon berörde även några andra kända ex. i olika samlingar. Hon konstaterade att det var fråga om en efterpräglings utförd i England på 790-talet (Linder-Welin 1966). Dessförinnan hade myntet diskuterats av ett flertal forskare fram till 1800-talets början och med olika tolkningar. Förebilden var en abbasidisk dinar präglad 152 eller 155 e.H. (769/70 eller 771/2 e.Kr.) (Linder Welin 1966, 5-11).

Efterpräglarna har också behandlats av George Miles 1966 och Nicholas Lowick 1973.

Lutz Ilisch har därefter behandlat alla kända relaterade efterpräglningar av dinarer från samma period (Ilisch 2004). Hans material består av sammanlagt 21 ex. fördelade på sju grupper, där Brenners ex. ingår som ett av två ex. i grupp IV. Den mest kända av efterpräglarna är den som har inskriften OFFA REX med västerländska bokstäver på fransidan. Offa var kung i Mercia 757-796 i England. Bara fyra av 21 ex. har en fyndproveniens. Två är funna i Italien, en i Tyskland och en i Sverige. Det tyska fyndexemplaret är gjort av förgyllt silver. Ilisch diskuterar stil,

Fig. 3. Elias Brenners mynt i Uppsala universitets myntkabinett.

fabrik (tillverkningsteknik), fyndprovenien-
ser och tänkbara ursprung för exemplaren i
samlingar. Hans slutsats är att det rör sig om
efterpräglingar som, med undantag för två
som kan föras till England, är mest sannolikt
att de tillkommit i det karolingiska riket på
780- eller 790-talen. Brenners ex. skulle med
andra ord peka på kontakter direkt med det
karolingiska riket eller via omvägar.

Ulla Linder Welin behandlade också
andra arabiska dinarer som hittats i Sverige.
Från ett äldre skede (871-935) utgörs de bara
av fyra ex. (fig. 4), varav tre kommer från
fastlandet och en har hittats på Öland. Hon
noterade speciellt att inget ex. har hittats på
Gotland, som annars är det landskap som
är helt dominerande vad gäller fynden med
arabiska silvermynt (dirhemer). Dinarer har
i övrigt i Norden bara hittats i nio ex. i den
norska Honskatten (Skaare 2006).

En skatt från Kullsta, Estuna sn, Uppland
med t.p.q. 958/9 innehöll, förutom silverföre-
mål, 18 arabiska mynt varav två abbasidiska
dinarer. Båda dinarerna, präglade 871/2 resp.
887/8, är försedda med en strierad ögla i guld
(SHM 8610 och 18273). Skatten ligger nära
Norrtäljeviken's långa skyddande inlopp med
en koncentration av skatter, framför allt från
900-talets mitt.

I Södra Möckleby by, Södra Möckleby sn,
Öland, hittades på en åker 1859 en ensamfun-
nen samanidisk dinar präglad 907/8. Den var
försedd med en slät ögla (SHM 2609).

Från Köping, Västmanland, längst in i
Mälaren, finns en ensamfunnen fatimidisk
dinar präglad 932. Närmare fyndomständig-
heter är inte kända (SHM 637).

Av sammanfattningsvis fem guldmynt
finns en dinarefterprägling från 780- eller-
790-talet, två dinarer från 800-talets slut
samt en dinar från 900-talets början. Tre
är försedda med ögla, d.v.s. de har fungerat
som hängsmycken. De är hittade i Uppland
(2 ex.), Västmanland (1 ex.), Öland (1 ex.)
samt Östergötland (1 ex.), (fig. 4). Det är alltså
fråga om en exklusiv myntgrupp. Guld är

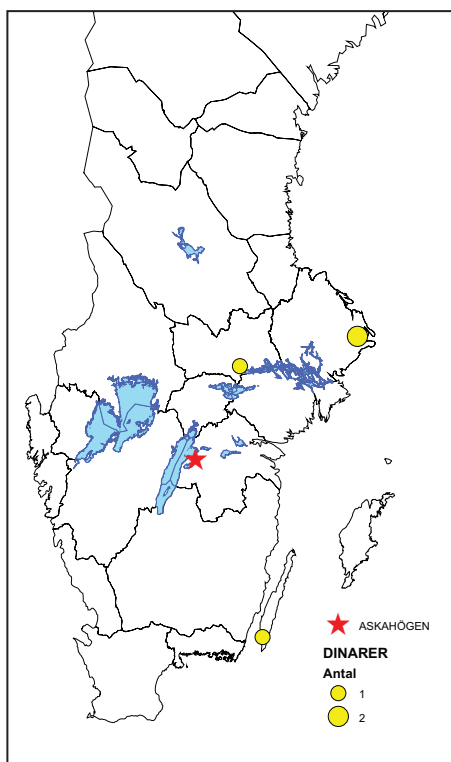

Fig. 4. Fynden i Sverige med arabiska dinarer från 800-900-talen. Askahögen är markerad med ★.

över huvud taget mycket ovanligt i vikinga-
tida sammanhang. Av vikingatida guldmynt
finns i Sverige i övrigt bara tre byzantinska
histamenon funna i Skåne (1 ex.) (CNS 3.1.7)
resp. Gotland (2 ex.) (CNS 13.8-9) (Ham-
marberg et al. 1989, nr 474-476).

Någon exakt fyndplats för Brenners
efterprägling nämns inte mer än en hög vid
Vadstena (CNS 8.1.16). Ulla Linder Welin
antar att Brenner kan ha förvärvat myntet
på en av sina två antikvariska resor till
Östergötland 1669 och 1670, då han vid båda
tillfällena vistades i Vadstena (Linder Welin
1966, 6). Mycket kan ha hänt med landskapet
runt Vadstena sedan 1600-talets slut, men
beskrivningen "en hög vid Vadstena" gör
att man idag först tänker på Askahögen. Den

är den klart största i omgivningen och den har ett dominerande läge i landskapet. Som framgått är guld en mycket ovanlig metall i vikingatida kontexter och det är därför naturligt att den plats där myntet en gång hamnat var av speciell betydelse. Askahögen är onekligen en sådan plats. Om Brenners mynt hittats i Askahögen hur skulle den då ha kunnat hittats? Högen har idag flera jordkällare av okänd ålder. Jordkällare har säkert sedan lång tid tillbaka tjänat som förvaringsplats för mat. I ett öppet landskap som Vadstenatrakten var naturliga högar säkert utnyttjade redan i slutet av 1600-talet. Om man redan då grävt en jordkällare skulle man ha stött på den stenpackning som plåtåhuset byggts på och ett guldmynt i stenpackningen skulle då tjänat som grundläggningsoffer för plåtåhuset. Grundläggningsoffer i form av mynt för att bringa lycka och välbefinnande är i Sverige känt ända sedan romersk järnålder i form av romerska denarer i ett stolphål (Westergård 1992, 112). Det kan förtjänas att nämnas att i det fallet heter gården Hov, Ysby sn, Halland. Namnet Hov brukar tolkas som gudahus/tempel eller stor hallbyggnad (Wahlberg 2003, 131-132).

Det är naturligtvis spekulativt att koppla fyndplatsen för Brenners mynt till Askahögen, men Askahögen som plåtåhus och dominerande läge i landskapet är i alla fall en tänkbar plats där man skulle ha kunnat deponera ett guldmynt som grundläggningsoffer i början av 800-talet.

Litteratur och förkortningar

- Arne, T.J. 1932. Ein bemerkenswerter Fund in Östergötland. *Acta Archaeologica* 3. Copenhagen.
- Carlsson, A. 1989. Granby-Hyppinge i Orkesta. *Mänsklighet genom millennier: en vänbok till Åke Hyenstrand*. Stockholm 1998.
- Carlsson, A. 1997. Birkas kungsgård på Adelsö och svearnas Fornsigstuna – två aristokratiska miljöer i Mälardalen. "–gick Grendel att söka det höga huset...". Halmstad/Göteborg 1997.
- Carlsson, A. 2005. Tankar kring Torsten och Torborg. *Arkeologi och naturvetenskap*. Nyhamnsläge 2005.
- Claréus, C. & Fernholm, R. 1999. Askahögen. Från ättebacke – till naturbildning – till en av Östergötlands största gravhögar. *Forskaren i fält. En vänbok till Kristina Lamm* (red. K. Andersson, A. Lagerlöf och A. Åkerlund). Stockholm 1999.
- CNS: *Corpus nummorum saeculorum IX - XI qui in Suecia reperti sunt 1.1-*. Stockholm, 1975 -.
- Dijkman, P. 1686. *Observationer, som kunna gifwa någon anledning til dhe forna swenscars och göthers penninge rächningz beskaffenheet, uthi många hundrade åhr tillbaka, uthur theras egne handlingar, lager, afskeder, recesser, köpebreef, contracter och räkningar / uthdragne aff Petter Dijkman*. Stockholm 1686.
- Hammarberg et al. 1989: I. Hammarberg, B. Malmer & T. Zachrisson, *Byzantine coins found in Sweden*. Commentationes de nummis saeculorum IX - XI in Suecia repertis. Nova Series 2. Stockholm 1989.
- Hedvall, R. 2007. Kyrkorna i Klåstad. *Människors rum och människors möten: Kulturhistoriska skisser* (red. A. Perlinge). Stockholm 2007, 143-164.
- Ilisch, L. 2004. Die mitativen solidi mancusi. "Arabische" Goldmünzen der Karolingerzeit. *Fundamenta Historiae*. Geschichte im Spiegel der Numismatik und ihrer Nachbarwissenschaften. Festschrift für Niklot Klüssendorf zum 60. Geburtstag am 10. Februar 2004 (red. R. Cunz). Hannover 2004, 91-106.
- Kaliff, A. (red.). 2009. *Skuggor i ett landskap. Västra Östergötlands slättbygd under järnålder och medeltid*. Stockholm 2009.
- Larsson, L. K. 2010. *Slättbygdens människor. Fortid i Aska härad*. Stockholm 2010.
- Linder Welin, U. 1966. Elias Brenners arabiska guldpenning och andra dinarer funna i vöringe. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1964, 5-25.
- Lowick, N.M. 1973. A new type of solidus man-

cus. *Numismatic Chronicle* 1973, 173-182.
Miles, G.C. 1966. Some Islamic coins in the Berne Historical Museum. *Schweizerische Numismatische Rundschau* 1966, 131-142.
Rundkvist, M. 2011. *Mead-halls of the Eastern Geats*. Stockholm 2011.
Skaare, K. 2006. Numismatics. *The Hoen hord. A Viking gold treasure of the ninth century* (red. S.H. Fuglesand och D.M. Wilson). Rom 2006.

SHM - Statens Historiska Museum, Stockholm.
Stenberg, A. D. 2006. *Askahögen. En mäktig hallbyggnad i et östgötsk sentral-plassmiljö*. Kandidatuppsats i arkeologi, Stockholms universitet 2006.
Wahlberg, M. *Svenskt ortnamnslexikon*. Uppsala 2003.
Westergard, B. 1992. Nytt fynd av romerska denarer i Halland. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 1992:4-5, 110-113.

Aktuellt

Myntfynd

Eskelhem, Övide sn, Gotland

I juli 2012 hittades en vikingatida skatt i Övide, Eskelhem sn på Gotland. Den omfattar totalt 712 mynt och ett 80-tal silverföremål. En preliminär genomgång visar att den är den näst yngsta (efter Burge, Lummelunda sn, slutmynt 1143) vikingatida skatten på ön. Det yngsta myntet är präglat i Köln och har av Walter Hävernack förts till ärkebiskop Arnold I 1138-1151, men eftersom hans namn inte finns på myntet kan det lika väl föras till ärkebiskop Bruno II 1131-1137, vilket skulle passa bättre med övriga mynt i skatten. Mynten fördelar sig på följande områden:

Romerska riket	1
Islamiska	16
Byzantinska	3
Fransk	1
Tyska	514
Böhmiska	2
Ungerska	3
Engelska	142
Irländsk	1
Skandinaviska	5
Danska	15
Norsk	1
Svenska	8
<i>Totalt</i>	<i>712</i>

Skatten påträffades på en sekundär plats och hade följt med schaktmassor från ett annat område. Den hade ursprungligen legat i ett nu kraftigt demolerat bronskärl. Bland silverföremålen finns delar av olika typer av ryska grivnor samt en smyckebrakteat som avbildar den tyske kungen Otto III 983-996. Skatten har samlats ihop under fyra generationer med början omkring 1000. Den innehåller ett flertal opublicerade mynttyper (Tyskland), kombination mynttyp/myntort/myntmästare (England - fig. 1-2) och stampar (Sverige).

Fig.1. England, Æthelred II 978-1016, Intermediate Small Cross typ ca 997, Hereford, Ælfgeat.

Fig. 2. England, Edward Bekännaren 1042-1066, Pacx typ ca 1042-1044, Oxford, Godwine.

Skatten är ett viktigt bidrag till förståelsen av utvecklingen av importen decennierna innan den inhemska gotländska myntningen inleddes ca 1145. Liksom Burgeskatten så innehåller Övideskatten silver i form av tackor från Ryssland. En jämförelse mellan skatterna kan i framtiden visa vilka ytterligare gemensamma drag i utvecklingen som kan beläggas.

Todarp, Kropp sn, Skåne

Redan 2011 hittades rester av en skatt från skånska kriget 1675-1679 i Todarp utanför Helsingborg. Under 2012 har området undersökts mer grundligt och det resulterade i sammanlagt fyra skatter. En skatt omfattar ca 700 silvermynt i lägre valörer främst från Karl XI. En skatt med ca 300 silvermynt i främst i högre valörer, består av en blandning av framförallt danska men även svenska och nederländska mynt. Två mindre skatter består enbart av svenska kopparmynt. De yngsta mynten är präglade 1677 och fynd av muskötkulor visar att stridigheter utkämpats på platsen.

Litteratur

Dethlefs, G. et al. (red.). *Nummi docent! Münzen - Schätze - Funde. Festschrift für Peter Ilisch zum 65. Geburtstag am 28. April 2012. Osnabrück 2012. Peter Ilisch har länge varit en av de främsta kännarna av bl.a. den vikingatida myntningen i Tyskland. Han har publicerat ett stort antal artiklar och böcker i ämnet. En stor del av materialet kommer från svenska samlingar och fynd. I denna hyllningskrift finns 42 artiklar och en bibliografi. Här kan bara de nämnas som har intresse ur ett nordiskt perspektiv. Hendrik Mäkelé skriver om medeltidsnumismatik och penningteori. Otto-Adelheid-Pfennige är den absolut vanligaste tyska myntgruppen i svenska vikingatida fynd. Den präglades också i valören ½ pfennig som Klaus Giesen har gjort en stampstudie över och totalt omfattar 136 ex. Kenneth Jonsson har föreslagit en*

kronologi för myntningen i Tiel ca 980-1100. Svein H. Gullbekk skriver om medeltida mynt funna i kyrkor i Skandinavien. Tuukka Talvio skriver om talerfynd i Finland.

Biddel, M. (red.) *The Winchester mint and coins and related finds from the excavations of 1961-71*. Winchester Studies 8. Oxford 2012. Winchester var en av de mest betydelsefulla städerna i England under vikingatiden. Staden har också varit föremål för omfattande utgrävningar som bl.a. resulterat i ett antal publikationer. I den föreliggande volymen redovisas ett antal artiklar med kopplingen till utgrävningarna och myntningen i staden. Under sen vikingatid var Winchester normalt Englands fjärde största myntort efter London, York och Lincoln. En artikel redovisar de sammanlagt 154 mynt som har hittats under utgrävningarna. Huvuddelen av volymen (sid. 86-577) behandlar en mycket omfattande stampstudie av Yvonne Harvey av mynt präglade i Winchester från Alfred 871-899 till Henry III 1216-1272. Där illustreras och beskrivs med bl.a. inskrifter inte mindre än 2.788 stampkombinationer från sammanlagt fler än 5.500 mynt. Varje stampkombination kan vara känd från allt mellan 1 och 20 ex. Under perioden ca 973-1050 finns en stor del av materialet i svenska samlingar och fynd. Olika artiklar behandlar myntmästarnas namn, myntens vikter, stampkopplingar m.m. En motsvarande dokumentation (ofta mindre ambitiösa) finns tidigare publicerade för ett antal mindre myntorter i England, men framförallt i en stampstudie av myntningen i Lincoln av Henry Mossop (The Lincoln mint, Newcastle 1970).

Kenneth Jonsson

ISSN 1652-2303

© Numismatiska forskningsgruppen och förf. Foto förf. om inget annat anges.

Stockholms
universitet